

UDK: 342.5(497.1)"1918/1941"
352(497.5 Split)"1918/1941"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 18. 2. 2013.
Prihvaćeno: 23. 4. 2013.

Utjecaj državne vlasti na formiranje i djelovanje lokalne vlasti u Splitu 1918. –1941.

ZDRAVKA JELASKA MARIJAN

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U prvoj jugoslavenskoj državi zakoni su omogućavali biranje organa lokalne vlasti. No primjer Splita pokazuje kako je središnja vlast na različite načine nastojala osigurati da na lokalnoj razini na vlasti budu ljudi u koje je imala povjerenja. Nakon Prvoga svjetskog rata njezin je utjecaj vidljiv u dugotrajnom odgađanju održavanja lokalnih izbora u Dalmaciji. Tijekom međuratnog razdoblja općinski su izbori u Splitu održani samo dva puta, 1926. i 1928. godine. Općinsko vijeće izabrano 1926. bilo je krnje uslijed poništenja mandata desetorice vijećnika, a raspušteno je nakon dvije godine. Vijeće izabrano 1928. i općinska uprava koju je ono izabralo bili su jedina općinska vlast utemeljena na rezultatima izbora, ali su raspušteni nakon dva mjeseca. Tridesetih su godina gradom upravljale uprave i vijeća koje su imenovali organi središnje vlasti, a od 1939. organi Banovine Hrvatske.

Ključne riječi: Split, općina, samouprava, izbori, 1918.–1941.

Dugotrajni provizorij

Nakon uspostave prve jugoslavenske države središnje su vlasti dugo odgađale održavanje lokalnih izbora u Dalmaciji te su tako unedogled održavale općinske uprave koje su po načinu svog formiranja ili imenovanja trebale biti privremene. Od studenoga 1918. do svibnja 1926. u Splitu je o lokalnim problemima odlučivalo Općinsko vijeće izabrano još 1913., ali s Upraviteljstvom i načelnikom koji su izabrani iz redova tog Vijeća nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije, pri čemu njihov izbor nije imao veze s rezultatima izbora 1913., nego je bio odraz političkog stanja na kraju 1918. godine. Zbog protoka vremena i promijenjenih okolnosti ta općinska vlast nije imala oslonac u izbornim rezultatima, a njezino je imenovanje smatrano dobrim privremenim, ali ne i kvalitetnim rješenjem na dulji rok. Ipak, u cijeloj situaciji Splitsani su imali mnogo sreće jer se tadašnja uprava pokazala vrlo sposobnom u rješavanju

brojnih teškoća poslijeratnog razdoblja i postavljanju temelja za razvoj modernog grada. No valja se kratko osvrnuti na okolnosti njezina nastanka.

Zadnji redoviti izbori za općinska zastupstva u Dalmaciji održani su 1911. po izbornom pravilniku iz 1867., koji se temeljio na sustavu poreznih kurija. Opće i jednako pravo glasa u Dalmaciji austrijske su vlasti uvele samo za izbore za Carevinsko vijeće 1907., dok su se za općinske i saborske izbore dalje primjenjivali stari propisi, unatoč zahtjevima iz Dalmacije da se uvede opće pravo glasa za sve izbore. U Splitu je 1911. pobijedila koalicija Hrvatske stranke (HS) i Hrvatske pučke napredne stranke (HPNS). Od 36 izabranih vijećnika, 21 je bio iz HS-a, a 15 iz HPNS-a. Za načelnika je izabran Vinko (Vicko) Katalinić, a za prisjednike (članove Upraviteljstva) Josip Smodlaka, Ante Trumbić, Ivo Tartaglia, Zandume Ilić, Frano Pervan i Gajo Bulat.¹ No Vijeće izabrano 1911. u Splitu bilo je raspušteno 16. studenoga 1912. zbog demonstracija održanih nekoliko dana prije.² Novi, izvanredni, općinski izbori održani su 1913., a Splićani su, revoltirani raspuštanjem prethodnog Općinskog vijeća, ponovo izabrali iste vijećnike kao i 1911. godine. Vijeće je za načelnika opet izabralo Vinka Katalinića, a manjih promjena bilo je tek pri biranju četvrtog, petog i šestog prisjednika. U Upraviteljstvo su 1913. izabrani Josip Smodlaka, Ante Trumbić, Ivo Tartaglia, Gajo Bulat, Frano Pervan i Emil Perišić.³

U kolovozu 1914. austrijske vojne vlasti raspustile su Općinsko vijeće i smijenile načelnika, a umjesto njih postavile upravitelja (komesara). Tijekom rata izmijenila su se trojica komesara, a Split je i sam kraj ratnih zbivanja dočekao pod upravom komesara.⁴

Vijest da je Austro-Ugarska Monarhija 28. listopada 1918. pristala na pregovore o primirju u Split je stigla istoga dana, a shvaćena je kao vijest o završetku rata. Istoga je dana Narodna organizacija za Dalmaciju, zajedno s dvojicom članova Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS) koji su tada bili u Splitu, uputila Splićanima proglas o vrhovnoj vlasti Narodnog vijeća SHS i slobodi. Građanima Splita obećana je izabrana gradska vlast, a preporučeno neka poštuju svačiju osobnu slobodu i vlasništvo te općenito dostojanstveno ponašanje.⁵ Dana 30. listopada izvršena je predaja državnih ureda u Splitu Upravi Narodne organizacije za Dalmaciju.⁶ Istoga je dana u Općini Split vlast ponovo preuzelo Vijeće

¹ *Pučki list* (Split) (dalje: *PL*), god. XXII., br. 1, 1. I. 1912., 11.; Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split, 2001., 39.

² Milan ŽIVANOVIĆ, "Dvije demonstracije u Splitu i Šibeniku 1912. god.", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, III (1957.), 327.-352.

³ *PL*, god. XXIII., br. 3, 15. II. 1913., 29.; Branislav RADICA, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918-1930 godine*, Split, 1931., 10.-11., 69.-71.; N. MACHIEDO MLADINIĆ, *n. dj.*, 49.

⁴ Tijekom Prvoga svjetskog rata komesari na čelu Splita bili su dr. Frano Madirazza (od kolovoza 1914. do listopada 1917.), dr. Vicko Niseteo kao privremeni komesar (u studenome i prosincu 1917.) i dr. Teodor Sporn (od prosinca 1917. do listopada 1918. godine). Joško BARIĆ, Šimun JURIŠIĆ, *Splitsko iverje 1882-1941 (Iz povijesti Splita)*, Split, 1983., 45.

⁵ *Novo doba* (Split) (dalje: *ND*), god. I., br. 142, 29. X. 1918., 3.; B. RADICA, *n. dj.*, 12.-13.

⁶ B. RADICA, *n. dj.*, 14.

izabrano 1913. godine. Neki su članovi Vijeća preminuli tijekom rata, neki nisu bili u Splitu, pa je u radu obnovljenog Vijeća mogao sudjelovati 31 od 36 vijećnika. No valjalo je izabrati novog općinskog načelnika i članove Općinskog upraviteljstva, jer je zadnji predratni splitski načelnik, Vinko Katalinić, preminuo 1917., a jedan od prisjednika iselio se u Južnu Ameriku. Ante Trumbić bio je u inozemstvu te nije mogao ponovo preuzeti dužnost prisjednika, iako je smatran članom obnovljenog Općinskog vijeća.⁷

Sjednici Općinskog vijeća održanoj 30. listopada 1918. predsjedao je Josip Smodlaka, kao prvi prisjednik i zamjenik načelnika. On je na istoj sjednici aklamacijom izabran za novog splitskog načelnika. Prije Prvoga svjetskog rata Smodlaka je bio predsjednik HPNS-a, osnovanog 1905. (prvobitno kao Hrvatska demokratska stranka /HDS/, od 1906. ujedinjena s banovinskom Naprednom strankom u HPNS), a nakon rata djelovao je kao izvanstranački političar jugoslavenske orijentacije. Za nove prisjednike, odnosno članove Općinskog upraviteljstva (poglavarstva) izabrani su odvjetnik dr. Gajo Bulat, posjednik Emil Perišić, obrtnik Ante Radica, trgovac Frano Rosić, težak Grgo Kaliterna te težak i posjednik Ante Sirotković. Građanima je nova općinska uprava odmah uputila proglas u kojem su kao osnovni zadaci općinske uprave navedeni očuvanje grada od gladi i zaraznih bolesti, održavanje mira i reda te provođenje izbora za novo općinsko zastupstvo na temelju općeg, jednakog i tajnog izbornog prava.⁸ Ovaj proglas upućuje na to da su i sami predstavnici nove općinske uprave smatrali takvo rješenje privremenim rješenjem koje nije trebalo potrajati dulje nego što je nužno da se pripreme novi lokalni izbori i donesu izborni propisi. Valja napomenuti da su od šest prisjednika izabranih 1918. samo dvojica (Bulat i Perišić) bila prisjednici regularno izabrani 1913. i da je ovo zapravo bilo improvizirano rješenje.

Ubrzo su uslijedile nove promjene u gradskoj upravi. Već na drugoj sjednici Vijeća Općine Split, održanoj 6. studenoga 1918., načelnik Josip Smodlaka i prisjednik Gajo Bulat odrekli su se članstva u Općinskom upraviteljstvu jer su postali članovi Zemaljske vlade za Dalmaciju uspostavljene četiri dana prije. Oni su ipak ostali članovi Općinskog vijeća. Bulatovom ostavkom na mjesto prisjednika broj prisjednika iz 1913. među prisjednicima iz 1918. sveden je tek na jednu osobu. Na istoj su sjednici u Vijeće kooptirana tri predstavnika društva *Hrvatski napredak*, tri predstavnika “socijal-demokratske stranke” i dva predstavnika grupe oko *Novina*, koji su predstavljali jugoslavensku katoličku struju. Ovim su kooptacijama popunjena ispražnjena vijećnička mjesta, ali je i povećan broj članova Vijeća na 40 da bi, kako se tvrdilo, u njemu bile zastupljene

⁷ Tijekom Prvoga svjetskog rata preminuli su načelnik Vinko Katalinić te vijećnici Jerko Karlovac i Ante Matutinović, a Franjo Pervan se iselio u Južnu Ameriku, pa su njihova mjesta bila upražnjena. Na sjednici 30. listopada 1918. nije bio ni Ante Trumbić, koji se nalazio u inozemstvu, ali je on i dalje bio vijećnik splitskog Općinskog vijeća. O sastavu Općinskog vijeća i Upraviteljstva iz 1913. i obnovljenog Vijeća 1918. vidi *isto*, 69.-71.

⁸ ND, god. I., br. 143, 30. X. 1918., 3., br. 144, 31. X. 1918., 4.; B. RADICA, *n. dj.*, 70.-71.; Josip SMODLAKA, *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, Zagreb, 1972., 57.

“sve tadašnje političke grupe”.⁹ U skladu s proširenjem Vijeća prošireno je i Upraviteljstvo, povećanjem broja prisjednika sa 6 na 8, te je bilo potrebno izabrati načelnika i trojicu prisjednika. Za općinskog načelnika izabran je odvjetnik, likovni kritičar i političar dr. Ivo Tartaglia¹⁰, prije Prvoga svjetskog rata tajnik Smodlakina HPNS-a (HDS-a) i jedan od prisjednika izabranih 1913. godine. Početkom Prvog svjetskog rata austrijske su ga vlasti uhitile, kao i druge istaknute članove HPNS-a, i uputile u zatvor u Mariboru. Status austrijskog političkog zatvorenika vjerojatno je utjecao i na njegov ugled u Općinskom vijeću u danima nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije. Nakon rata nije pristupio ni jednoj stranci, a na mjestu načelnika Splita provest će sljedećih 10 godina. Za nove prisjednike izabrani su prof. Josip Barač, konobar Dušan Jančević i dr. Josip Beroš. Na istoj je sjednici Općinskog vijeća službeno priznato Narodno vijeće SHS u Zagrebu kao vrhovna vlast, a kao pokrajinska vlast Narodna organizacija za Dalmaciju i Zemaljska vlada za Dalmaciju.¹¹

Povećanje broja članova Vijeća i Upraviteljstva nije imalo nikakvog uporišta u dotadašnjim zakonima, kao ni kooptiranje novih članova. Kooptaciju kao način proširenja Vijeća vjerojatno su primijenili po uzoru na Središnji odbor Narodnog vijeća SHS, u koji su neki dalmatinski političari, među kojima i Josip Smodlaka, ušli upravo na taj način. Izbor načelnika iz redova stranke koja je 1913. činila slabiji dio pobjedničke koalicije, a ne iz HS-a, koji je dobio više vijećnika, bio je proizvoljan u odnosu na izborne rezultate. Sve su to bila improvizirana rješenja koja su u tadašnjim prilikama općini trebala osigurati koliko-toliko valjano zastupstvo.

Prvoprosinačko ujedinjenje nije donijelo promjene u sastavu splitskog Općinskog vijeća i uprave. Oni su djelovali do izbora 1926., ali se broj članova Vijeća s vremenom smanjio sa 40 na 28.¹² Upražnjena mjesta nisu popunjavana. Predratne političke stranke koje su djelovale u vrijeme kada je to Vijeće izabrano nisu obnovljene, a poslijeratna politička scena nije imala mnogo veze s onom prijeratnom, pa nije bilo ni nekog sustava ni kriterija kojim bi se imenovalo zamjenike. Više se nije pribjegavalo ni kooptacijama. Kooptiranje članova podrazumijevalo je naime samostalnost u odlučivanju organa koji takvu odluku donosi, a u prvoj jugoslavenskoj državi centralizacija se ubrzano uvodila te ni jedno općinsko vijeće nije moglo donositi samostalne odluke o svom proširivanju. Očekivalo se provođenje izbora, ali su njih središnje vlasti stalno odgađale i tako svojim utjecajem unedogled održavale na životu provizorno rješenje.

Predratna općinska vijeća i uprave nisu u svim dalmatinskim općinama preuzimali vlast brzo nakon kraja Prvoga svjetskog rata kao u Splitu. Uglav-

⁹ ND, god. I., br. 151, 7. XI. 1918., 6.

¹⁰ Rođen u Splitu 1880., umro u Lepoglavi 1949. godine. Opširnije u: N. MACHIEDO MLADINIĆ, *n. dj.*

¹¹ ND, god. I., br. 151, 7. XI. 1918., 6.; B. RADICA, *n. dj.*, 15., 71.

¹² Do smanjivanja broja vijećnika došlo je zato što su četvorica umrli, dvojica su se odselila, petero ih je dalo ostavku, a jednom je oduzet mandat. B. RADICA, *n. dj.*, 71.

nom su vlast najprije preuzimala lokalna narodna vijeća, a tek poslije predratne općinske uprave i načelnici ako je to bilo moguće. U Dubrovniku je primjerice upravljanje općinom 12. studenoga 1918. preuzeo Općinski odbor Narodnog vijeća na temelju ovlasti koje mu je dala Zemaljska vlada za Dalmaciju. Taj je Odbor bio izabran 3. studenoga 1918. na javnoj skupštini. Prema odluci Zemaljske vlade, poslove načelnika općine preuzeo je Pero Čingrija kao predsjednik tog Odbora. Predratna općinska uprava obnovljena je u Dubrovniku u siječnju 1919., opet po nalogu Zemaljske vlade za Dalmaciju. Ta je uprava bila izabrana 1911., kada je za načelnika bio izabran Melko Čingrija, te je on početkom 1919. ponovo preuzeo mjesto načelnika dubrovačke općine.¹³

Općinski izbori koji su u većem dijelu države održani u ožujku i travnju 1920. u Dalmaciji nisu uopće održani, jer je veliki dio pokrajine bio pod talijanskom okupacijom, a vlasti su držale da nema smisla organizirati lokalne izbore samo na neokupiranom teritoriju. No odgađanje održavanja lokalnih izbora trajalo je mnogo dulje od talijanske okupacije, iako se ni talijanske vlasti nisu žurile napustiti okupirana područja. Sporazum o teritorijalnom razgraničenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Italije postignut je 12. studenoga 1920. u Rapallu. Tim je sporazumom Italija u Dalmaciji dobila Zadar, Lastovo, Sušac i Palagružu, a ostale je okupirane krajeve Dalmacije morala napustiti. Napuštala ih je u više etapa od proljeća 1921. do proljeća 1923. godine. Najprije je tijekom travnja 1921. talijanska vojska napustila područje Lečevice, Muća, Knina, Kijeva i Drniša s okolicom te otoke Hvar, Vis, Mljet i Korčulu. U lipnju 1921. napustili su Šibenik, Skradin, Benkovac i okolno područje. S napuštanjem treće zone, koja je obuhvaćala okolicu Zadra, Talijani su dugo otezali, a napustili su je tek u ožujku 1923. godine.¹⁴

Nakon što je talijanska vojska napustila drugu evakuacijsku zonu, očekivalo se skoro održavanje općinskih izbora u Dalmaciji. Pripreme za njihovo održavanje uglavnom su bile završene tijekom 1922. godine. Zakon o izborima u općinska zastupstva u Dalmaciji donesen je 22. svibnja 1922. godine. Kraljevina SHS sastojala se od područja s različitim pravnim tradicijama koje su uvažavane i pri donošenju zakona o općinskim izborima te je doneseno više takvih zakona. Zakon o izboru u općinska zastupstva u Dalmaciji donesen je zadnji, a njegovo je donošenje bilo jednostavno jer je, kako stoji u uvodnom dijelu samog zakona, na područje Dalmacije zapravo primijenjen Zakon o izboru u općinska zastupstva u Sloveniji s nekim manjim preinakama.¹⁵ Slovenija je,

¹³ Ivo PERIĆ, "Politički portret Pera Čingrije", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 12 (1979.), 246., 253.-255.

¹⁴ Šime PERIČIĆ, "Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20 (1973.), 40.-46.

¹⁵ "Mi, Aleksandar I., po milosti Božjoj i volji narodnoj Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca proglašujemo i objavljujemo svima i svakome da je Zakonodavni Odbor Narodne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, na osnovu čl. 130. Ustava, na svojoj XXXVIII. redovnoj sednici, održanoj 28. decembra 1921. godine, u Beogradu rešio i da smo Mi potvrdili i potvrđujemo, da zakon o izboru u općinska zastupstva u Sloveniji važi i u Dalmaciji te sa izmenama, potrebnim

kao i Dalmacija, imala austrijsku pravnu tradiciju. Ovim je zakonom u Dalmaciji za općinske izbore napokon bilo uvedeno opće i jednako pravo glasa za punoljetne muške osobe. Ovisno o broju stanovnika općine prema zadnjem provedenom popisu, u općinska vijeća trebalo je izabrati od sedam do 41 vijećnika. Kao općina s više od 30 000 stanovnika, Split je trebao imati 41 vijećnika. Prije izbora valjalo je izložiti popise birača.¹⁶

U rujnu 1922. u općini su izloženi birački popisi (*izborni spiskovi*) za općinske izbore u Splitu,¹⁷ jer se očekivalo njihovo održavanje u bližoj budućnosti, ali izbori nisu održani ni nakon povlačenja zadnjeg talijanskog vojnika s okupiranog područja. Razloge daljnjeg odgađanja provođenja općinskih izbora vjerojatno valja tražiti u rezultatima parlamentarnih izbora koji su u Dalmaciji, kao i u drugim dijelovima države, održani 1920., 1923. i 1925., a čiji rezultati za režimske stranke u pokrajini nisu bili povoljni. Stoga se pretpostavlja da su vlasti barem u općinama nastojale zadržati na vlasti ljude u koje su imale više povjerenja.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu (Konstituantu) provedeni 28. studenoga 1920. u Dalmaciji su održani samo u neokupiranom dijelu pokrajine, koji je bio obuhvaćen izbornim okrugom Split – Dubrovnik – Kotor. U tom je izbornom okrugu najviše glasova dobila Hrvatska pučka stranka (HPS, 27,91%), a slijedila je Težačka (Zemljoradnička) stranka (21,28%). Treća je bila Komunistička partija Jugoslavije (KPJ, 16,16%), a tek zatim radikali (12,02%), pa demokrati (10,38%) te izvanstranačka lista dalmatinskih političara na čelu s Antom Trumbićem (6,39%) i lista Mate Drinkovića, odnosno Hrvatske zajednice (HZ, 5,84%). Ovi su izbori u Dalmaciji bili osobito poražavajući za Demokratsku stranku (DS), kojoj su pristupili vodeći ljudi u pokrajinskoj vladi i mnogi općinski čelnici te je Dalmaciju držala područjem svog utjecaja i interesa.¹⁸ Vjerojatno upravo u

za primenu, propisanim na osnovu pomenutog rešenja Zakonodavnog Odbora, glasi: Zakon o izborima u općinska zastupstva u Dalmaciji” u: “Zakon o izborima u općinska zastupstva u Dalmaciji ... donesen 22. maja 1922.”, Službene novine br. 143, od 1. 7. 1922. Korišteno izdanje objavljeno u: *Dalmatinski glasnik, Zvanični list Pokrajinske Uprave za Dalmaciju* (dalje: DG), god. IV., br. 57, 26. VII. 1922., 1.

¹⁶ “Zakon o izborima u općinska zastupstva u Dalmaciji”, čl. 1.–22., DG, god. IV., br. 57, 26. VII. 1922., 1.-3.

¹⁷ B. RADICA, *n. dj.*, 35.

¹⁸ O procjenama i tumačenjima izbornih rezultata postignutih u Splitu i Dalmaciji 1920. usp. Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, 1995., 141., 270.-271., 320.-324.; Ljubo BOBAN, “Iz povijesti Hrvatske pučke stranke u Dalmaciji (1919-1929)”, u: ISTI, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, III, Zagreb, 1990., 271.; Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970., 193.-194.; ISTI, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd, 1979., 87.-88.; Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić*, Split, 1991., 158.; Ivan PERIĆ, *Birači u Hrvatskoj: Opredjeljenje na izborima 1920-1995.*, Zagreb, 1999., 41.-42.; Tonči ŠITIN, “Nastup Zemljoradničke stranke u Dalmaciji”, *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević*, ur. Damir Agičić, Zagreb, 2003., 349.-352.; ISTI, “Prvi stranački nastupi i politički projekti u Dalmaciji nakon I. svjetskog rata”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 37 (1998.), 24., 181.-189.

nastojanju DS-a da zadrži utjecaj u pokrajini i treba tražiti razloge dugotrajnog odgađanja lokalnih izbora.

Uspjeh pojedinih lista bio je različit u pojedinim općinama, pa su u Općini Split najviše glasova dobili komunisti (35,16%). Slijedila je izvanstranačka lista A. Trumbića (21,97%), pa Zemljoradnička stranka (17,26%), demokrati (16,56%), HPS (4,62%), radikali (2,59) i na kraju Drinkovićeva lista (1,78%).¹⁹

Skupštinski izbori 18. ožujka 1923. održani su u gotovo cijeloj pokrajini, koja je podijeljena na dva nejednaka izborna okruga: okrug Šibenik, u koji je ušla većina oslobođenih područja, i okrug Split – Dubrovnik – Kotor. Novost ovih izbora bilo je proširenje Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) na Dalmaciju. Taj se potez pokazao vrlo uspješnim jer je HRSS u Dalmaciji s osvojenih oko 40% glasova ostavio ostale liste daleko iza sebe. U samom Splitu ipak još nije ostvario utjecaj. U Općini Split najveći je broj glasova dobila izvanstranačka lista A. Trumbića i M. Drinkovića (36,15%), po programu bliška HZ-u. Druga je bila Nezavisna radnička partija Jugoslavije (NRPJ, 17,63%), legalna stranka koju su komunisti osnovali nakon što je zabranjena KPJ, a treća lista Zemljoradničke stranke (17,54%). Četvrti je bio DS (12,98%), kojem izborni rezultati nisu odgovarali ni ovaj put.²⁰

Do sljedećih parlamentarnih izbora, održanih 8. veljače 1925., politička je scena doživjela nove promjene, koje će se odraziti u manjem broju izbornih lista u Dalmaciji, ali i u smanjivanju broja stranaka i političkih ličnosti koje su mogle dobiti značajniji broj glasova. Na razini južnog dalmatinskog izbornog okruga većinu glasova dobio je HRSS (56,2%). On je dobio i većinu glasova u Općini Split (47,66%). Druga je po broju glasova u Općini Split bila lista NRPJ-a (19,05%), a treća lista Nacionalnog bloka, koji su činile Narodna radikalna stranka i Samostalna demokratska stranka (SDS, 17,46%). Četvrta je bila zajednička lista DS-a i Težakog saveza (11,70%), a peta lista HPS-a (3,43%).²¹

Stanje u svim općinama u pokrajini nije bilo isto. U dalmatinskim općinama iz kojih se povukla talijanska vojska imenovani su povjerenici (komesari) koji su tim općinama trebali upravljati do izbora novih općinskih zastupstava. Zanimljiv je slučaj Šibenika, u kojem je potkraj 1925. ukinut komesarijat, a kotarski je poglavar imenovao novu općinsku upravu na temelju rezultata skupštinskih izbora 1925. godine. Kako je na tim izborima u Šibeniku najviše

¹⁹ ND, god. III., br. 273, 3. XII. 1920., 2.

²⁰ Detaljniji rezultati u: *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, red. Laza M. Kostić, Beograd, 1924., 118.-121., 144.-145. O procjenama i tumačenjima izbornih rezultata postignutih u Dalmaciji 1923. usp. LJ. BOBAN, "Iz povijesti Hrvatske pučke stranke u Dalmaciji (1919-1929)", 271.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka*, 343.-344.; I. PETRINOVIĆ, *n. dj.*, 174.-175.; Tonći ŠITIN, "Prodor i pobjeda HSS-a u Dalmaciji (1923-1928)", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 32/33 (1999.-2000.), 309.-320.; ISTI, "Revolucionarni radnički pokret u Dalmaciji u vrijeme djelovanja Nezavisne radničke partije Jugoslavije", *Zadarska revija*, 28 (1979.), br. 5-6, 461.-466.

²¹ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. februara 1925. godine*, Beograd, 1926., 116.-119.

glasova dobila Hrvatska seljačka stranka (HSS), imenovan je i načelnik iz njihovih redova.²² To je rješenje smišljeno u vrijeme kada je na državnoj razini HSS bio u vladi s radikalima. Imenovana uprava upravljala je Šibenikom do općinskih izbora 1926. godine. Na sličan način pokušalo se 1925. imenovati i novu općinsku upravu u Makarskoj, gdje je na čelu općine bio povjerenik nakon što je raspušteno općinsko vijeće.²³

Manipuliranja izbornim rezultatima i raspuštanja izabranih vijeća

Prvi općinski izbori održani su 16. svibnja 1926. po Zakonu o izborima u općinska zastupstva u Dalmaciji od 22. svibnja 1922. godine. U Vijeće Općine Split biran je 41 vijećnik. Na teritoriju splitske općine bio je upisan 10 051 birač, od toga u gradu Splitu njih 7887. Na izbore je izašlo 5792 birača (57,6%). Za izbore je prijavljeno osam izbornih lista.²⁴

Najviše glasova dobila je lista Saveza radnika i seljaka (23,60%), čiji je nositelj bio Vicko Jelaska. Izborna komisija dodijelila joj je 10 vijećničkih mandata. Iza te liste stajala je ilegalna KPJ, odnosno njezin Pokrajinski komitet (PK), koji je donio odluku o izlasku na izbore pod tim imenom nakon što je zabranjen NRPJ.²⁵

Druga po broju glasova na općinskim izborima 1926. bila je lista nazvana Splitski općinski blok seljaka i građana (SOBSG, 21,56%). Također je osvojila 10 mandata.²⁶ Na njezinu čelu bio je općinski načelnik Ivo Tartaglia, a nastala je sporazumom izvanstranačkih osoba s predstavnicima Demokratske, Zemljoradničke i Narodne radikalne stranke.²⁷

²² Hrvoje MATKOVIĆ, "Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata", u: ISTI, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb, 2004., 419.

²³ Vidi članak Ivana Hrstića "Djelovanje lokalne samouprave u Makarskoj između dva svjetska rata" u ovom broju *Časopisa za suvremenu povijest*.

²⁴ *Splitski almanah za god. 1925-26. (sa ilustracijama i kartom općine splitske)*, Split, 1927., 203.; B. RADICA, *n. dj.*, 71.-73.

²⁵ O izbornim rezultatima vidi *Splitski almanah za god. 1925-26.*, 204.-205.; B. RADICA, *n. dj.*, 73. Ljubo BOBAN, "Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914-1934)", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 18 (1985.), 167.-214. Ovdje korišteno izdanje istog članka u: ISTI, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb, 1989., 108.-112. O povezanosti ove liste s KPJ vidi Drago GIZDIĆ, "O razvoju dalmatinske cementne industrije i o klasnoj borbi u njoj do početka narodnooslobodilačke borbe", *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, 1 (1970.), 177.-178.

²⁶ *Splitski almanah za god. 1925-26.*, 204.; B. RADICA, *n. dj.*, 73.

²⁷ O tome tko je činio koaliciju koja je stajala iza liste Splitskog općinskog bloka seljaka i građana suvremeni se novinski izvještaji donekle razlikuju. *Novo doba* navodi da su koaliciju činili Demokratska stranka, Pokrajinski težački savez, Oblasni odbor Saveza zemljoradnika, Narodna radikalna stranka, Nezavisna grupa obrtnika i Nezavisna građanska grupa. Istovremeno je radikalna *Država* kao članove koalicije navodila "radikale, nezavisne i davidovićeve". (LJ. BOBAN,

Treća je bila Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS) sa 20,32% glasova, na čijem je čelu bio Ante Trumbić. S njezine liste izabrano je osam vijećnika. Ta je stranka nastala od prijašnje HZ-a i disidenata HSS-a nakon što je Stjepan Radić 1925. pristao ući u koalicijsku vladu s radikalima i odrekao se republikanskog programa. Stoga je HFSS, na čelu s Antom Trumbićem, u to vrijeme bio glavna hrvatska oporbena snaga.²⁸

Lista Hrvatske seljačke stranke dobila je 16,76% i sedam vijećnika. Sredinom dvadesetih godina HSS je u Splitu tek pokušavao ostvariti jači utjecaj, no na ovim je izborima u Splitu prošao slabije nego na parlamentarnim izborima 1925. godine. To je vjerojatno posljedica njegova sporazuma s radikalima i ulaska u državnu vladu, ali i podjele biračkog tijela između HSS-a i HFSS-a. Prvi predsjednik mjesnog ogranka stranke bio je odvjetnik dr. Silvestar Giunio, no na općinskim izborima 1926. prvi na stranačkoj listi nije bio on, nego težak Ivan Kovačić, dok je Giunio stavljen na drugo mjesto. Ipak, na utemeljiteljskoj sjednici Vijeća izabranog 1926. glavnu riječ u ime HSS-a imao je liječnik dr. Josip Berković, koji je na izbornoj listi bio četvrti. Kandidat HSS-a za općinskog načelnika bio je ing. Petar Jozević, koji je na izbornoj listi bio šesti.²⁹

Samostalna demokratska stranka dobila je na općinskim izborima u Splitu 1926. godine 9,56% glasova. Na čelu njezine izborne liste bio je zastupnik u Narodnoj skupštini i prijašnji ministar Prvislav Grisogono.³⁰ Izborna joj je komisija najprije dodijelila pet vijećnika i toliko ih je SDS imao na prvoj sjednici Vijeća, iako je takva odluka odmah osporavana. Naime u glavnom izbornom odboru došlo je do spora oko dodjele zadnjih vijećničkih mjesta, pa je predstavnik Kotarskog (sreskog) poglavarstva dodijelio peti mandat listi SDS-a. Takva je odluka pogodila Hrvatsku pučku stranku, koja se žalila na nju ističući da je njima nepravedno oduzet jedan vijećnički mandat u korist SDS-a. Veliki župan Splitske oblasti uvažio je žalbu i ukinuo odluku Kotarskog poglavarstva, a sporni mandat dodijelio listi HPS-a, te je SDS na kasnijim sjednicama Vijeća imao četiri, a HPS dva vijećnika.³¹ Hrvatska pučka stranka dobila je 4,32%

“Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića”, 108. i bilj. 35; B. RADICA, *n. dj.*, 73.-74.) Na izbornom plakatu Splitskog općinskog bloka seljaka i građana potpisani su Pokrajinski težački savez, Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka, Nezavisna građanska grupa i Nezavisna grupa hrvatskih obrtnika. (Petar KROLO, “Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928. godine”, *Život i djelo Ante Trumbića: prilozi sa znanstvenog skupa*, ur. Ljubo Boban, Ivan Jelić, Zagreb, 1991., 139.)

²⁸ Rezultati općinskih izbora u Splitu u: *Splitski almanah za god. 1925-26.*, 204.; B. RADICA, *n. dj.*, 73. O osnivanju HFSS-a, njegovu programu i sudjelovanju na općinskim izborima usp. Ljubomir ANTIĆ, “Hrvatska federalistička seljačka stranka”, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 15 (1982.), 168.-192.; P. KROLO, *n. dj.*, 137.-151.; I. PETRINOVIĆ, *n. dj.*, 195.-201.

²⁹ O izbornoj listi i rezultatima HSS-a na općinskim izborima u Splitu 1926. vidi *Splitski almanah za god. 1925-26.*, 204.; B. RADICA, *n. dj.*, 73. O početku djelovanja HSS-a u Splitu usp. *Jadranska pošta* (Split) (dalje: *JP*), br. 113, 7. XII. 1925., 1.; Zdravko MUŽINIĆ, “Djelovanje ogranka ‘Hrvatske seljačke stranke’ u Splitu”, *Kačić*, XXV (1993.), 625., 631.-633.; B. RADICA, *n. dj.*, 73.

³⁰ *Splitski almanah za god. 1925-26.*, 204.; B. RADICA, *n. dj.*, 73.

³¹ B. RADICA, *n. dj.*, 73.

glasova, a na čelu njezine liste bio je don Frane Bulić kao izvanstranačka osoba bliska toj stranci po političkim idejama.³²

Rezultati izbora nisu ni jednoj stranci, ni predizbornoj koaliciji, omogućavali sastavljanje općinske uprave. Uoči prve sjednice bilo je pokušaja postizanja dogovora, ali su oni brzo propadali. Pokušaj sporazuma između HSS-a i Splitskog općinskog bloka u kojemu su sudjelovali radikali propala je, iako su te dvije stranke u to vrijeme činile državnu vladu, jer su odnosi među njima na državnoj razini već bili u krizi. S druge strane, pokušaj dogovora HSS-a, HPS-a i HFSS-a odbili su federalisti zbog sudjelovanja HSS-a u državnoj vladi. Komunisti su ponudili podršku HSS-u i HFSS-u, koju su uvjetovali određenim socijalnim mjerama buduće uprave, ali nisu tražili mjesta u upravi.³³ Moguće je da je i sama mogućnost te suradnje utjecala na donošenje odluke o poništenju mandata desetorici vijećnika s liste Saveza radnika i seljaka uoči prve sjednice Općinskog vijeća. No poništavanje njihovih mandata u svakom je slučaju bilo vezano uz nastojanje vlasti da promijeni rezultate izbora.

Naime nakon izbora, a uoči konstituirajuće sjednice Općinskog vijeća, Kotarsko je poglavarstvo, po naređenju Ministarstva unutrašnjih poslova, na temelju čl. 18. Zakona o zaštiti države (Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi od 2. kolovoza 1921.) poništilo mandate vijećnika s liste Saveza radnika i seljaka i svih njihovih zamjenika, a broj općinskih vijećnika smanjilo sa 41 na 31.³⁴ Prema čl. 18. Zakona o zaštiti države, članovi Komunističke partije nisu mogli obavljati upravne dužnosti. Problem leži u činjenici da Kotarsko poglavarstvo njihovu pripadnost Komunističkoj partiji nije posebno dokazivalo nikakvim postupkom, niti je tim osobama poslije priječilo kandidaturu na izborima, a sudjelovali su i na oblasnim i na parlamentarnim izborima 1927. te na općinskim izborima u Splitu 1928. godine. No, s druge strane, optužba za pripadnost KPJ i nije bila neistinita, barem za dio vijećnika s te liste. Na čelu liste bio je Vicko Jelaska, tadašnji vođa splitskih komunista i čelna osoba PK KPJ za Dalmaciju.³⁵

Konstituirajuća sjednica Vijeća održana je 24. svibnja 1926., a protekla je u znaku protesta zbog poništenja mandata desetorice vijećnika te nemogućnosti postizanja ikakva dogovora među strankama o izboru općinskog načelnika i poslijeizbornoj suradnji. Sjednicu je, kao najstariji vijećnik, vodio 80-godišnji don Frane Bulić. Otvorio ju je prigodnim govorom u kojem je najprije zamolio vijećnike da u radu budu nadahnuti ljubavlju za svoj grad i općinu. Zatim se s dosta takta, ali vrlo kritično osvrnuo na dugotrajno odgađanje općinskih izbo-

³² Usp. *Splitski almanah za god. 1925-26.*, 204.; B. RADICA, *n. dj.*, 73. O političkim stajalištima don Frane Bulića vidi LJ. BOBAN, "Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića", 96.-138.

³³ O pokušajima postizanja međustranačkih dogovora i političkim pozicijama usp. LJ. BOBAN, "Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića", 108.-114.; P. KROLO, *n. dj.*, 137.-138., 141.-142.

³⁴ *Splitski almanah za god. 1925-26.*, 205.

³⁵ LJ. BOBAN, "Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića", 110., 114.; D. GIZDIĆ, "O razvoju dalmatinske cementne industrije", 177.-178., 247., 254.; I. PETRINOVIĆ, *n. dj.*, 199.-200.

ra u pokrajini koja se na širem hrvatskom i balkanskom prostoru smatra kolijevkom komunalne autonomije riječima: “Kao Hrvat, sin ove općine, veseli me da mogu otvoriti prvo od naroda izabrano Općinsko vijeće u ujedinjenoj Domovini i u ovom najstarijem gradu u našoj Državi. Ne da se opravdati, što je općinska autonomija bila sistirana za skoro osam godina nakon ujedinjenja u ovoj zemlji, koja je za municipalnu autonomiju vodila vjekovne borbe i njome ispisala najslavnije stranice svoje povijesti. Ovu autonomiju, kao nasljedstvo naših starih predaja i kao zalag budućnosti naše Općine treba da brižno čuvamo.”³⁶ Govor je nastavio u kritičnom tonu, izražavajući žaljenje što je Vijeće na svojoj prvoj sjednici nepotpuno uslijed poništenja mandata desetorice vijećnika koji predstavljaju “mali puk”. Don Frane Bulić zaključio je govor protestom “što je pri utvrđenju i objavljivanju izbornog rezultata, u nesuglasju sa sobom i sa općinskom autonomijom, taj rezultat nepravilno objavljen, protivno zaključku jedino nadležnog glavnoga biračkog odbora i time ovo vijeće djelomično nepravilno sastavljeno”.³⁷ Ove riječi, koje su se odnosile na odluku predstavnika Kotarskog poglavarstva koji je jedan mandat dodijelio SDS-u umjesto HPS-u, izazvale su reakciju kotarskog načelnika, koji je bio na sjednici te je istupio s izjavom da ne može dopustiti da Bulić dalje govori u tom smislu. Na to su opet reagirali Ante Trumbić u ime HFSS-a i Josip Berković u ime HSS-a, protestirajući jer kotarski načelnik nema ovlasti za takav istup.³⁸

Josip Berković i Ante Trumbić zatim su iznijeli i proteste protiv poništenja mandata i nepozivanja vijećnika izabranih na listi Saveza radnika i seljaka te smanjivanja broja vijećnika kao nelegalnog postupka. Berković je u svom protestu upozorio da se radi o vijećnicima izabranim na temelju narodnog povjerenja i da je zakonito samo ono vijeće koje ima 41 vijećnika te je primijetio da “iznimne mjere poništavanja mandata izabranih vijećnika upotrebljene su samo u Dalmaciji, i za to su neshvatljive i nerazumljive, i daju temelja opravdanoj sumnji, da je to učinjeno na zahtjev nekih koji misle i hoće da pošto-pošto sačuvaju u svojim rukama vlast nad općinskim dobrom”.³⁹ Trumbić je u protestu isticao nezakonitost cijelog postupka, najprije stoga što, po njegovu stručnom mišljenju, nije bilo zakonske osnove za poništenje mandata desetorice vijećnika samo zbog njihovih uvjerenja, čak i ako ih se smatra komunistima, drugo zato što je Zakon o izboru u općinska zastupstva u Dalmaciji donesen nakon Zakona o zaštiti države, čime ima prednost, a on među šest razloga navedenih u izbornom zakonu zbog kojih netko ne može biti izabran ne predviđa takav slučaj, te naposljetku zato što je Općina Split “lišena svojega prava

³⁶ Govor don Frane Bulića na prvoj sjednici Općinskog vijeća izabranog 1926. objavio je Ljubo Boban u sklopu članka “Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića”, 113.

³⁷ *Isto.*

³⁸ *Isto*, bilj. 51-53.

³⁹ *Isto*, 113.-114., bilj. 54-55.

da ima integralno svoje zastupstvo od 41 člana” i ako su neki mandati poništeni, valjalo je ponoviti izbore.⁴⁰

Kada je tijekom sjednice pun oštih tonova pokazao da je dogovor među strankama nemoguć, don Frane Bulić je, nezadovoljan takvim razvojem situacije, podnio ostavku na mjesto u Vijeću tijekom glasanja za mjesto načelnika.⁴¹

Nastavkom sjednice predsjedao je dr. Eduard Grgić. U prvom krugu glasanja za načelnika istaknuta su dva kandidata, ravnatelj splitske bolnice dr. Jakša Račić s liste Splitskog općinskog bloka seljaka i građana i ing. Petar Jozević s liste HSS-a. Račić je dobio 15 glasova, od čega 10 glasova vijećnika sa svoje liste i pet glasova vijećnika SDS-a. Jozević je dobio 7 glasova svoje stranke. Federalisti su bili suzdržani. Kako ni jedan nije dobio natpolovičnu većinu, odmah je održan drugi krug. Jozević je odustao, a Račić je ponovo dobio 15 glasova, jer su se svi ostali vijećnici suzdržali od glasanja. Kada je predsjedavajući pozvao neka se glasa treći put, Trumbić je protestirao jer glasanje sa samo jednim kandidatom nije bilo u skladu sa zakonom. Najavio je da će se vijećnici HFSS-a suzdržati. Isto su izjavili Berković u ime HSS-a i Ivo Juras iz HPS-a. Na to je predsjedavajući Grgić proglasio izabranim Jakšu Račića, ali je sam Račić odbio takav izbor.⁴² Intervencije središnjih vlasti u splitske lokalne izbore tom su se prilikom ipak pokazale neuspješnima, ali im je za to u promijenjenim uvjetima nedostajao tek jedan glas. Kandidatu Splitskog općinskog bloka nije pomoglo ni smanjivanje broja vijećnika na 31 ni dodavanje jednog mandata SDS-u te je sa 15 glasova došao samo do ruba postizanja natpolovične većine.

Izbor općinske uprave i načelnika odgođen je za sjednicu sazvanu za 1. lipnja 1926. godine. Nemogućnost postizanja međustranačkog sporazuma značila bi uvođenje komesarijata. Kako su imenovani komesari mogli obavljati samo tekuće poslove i za takve uprave nisu bila moguća nikakva veća ulaganja u razvoj grada, apeliralo se, posebno u listu *Novo doba*, na Trumbića neka pristane na dogovor s Blokom radi dobrobiti grada i njegovih razvojnih potreba. Pritisak pod kojim se našao Trumbić nije bio lagan, jer se na njega unaprijed bacala krivnja ako dođe do zastoja u realizaciji planova za razvoj Splita, te je on na kraju popustio. Na njegovo popuštanje vjerojatno je utjecalo i tadašnje suparništvo između HFSS-a i HSS-a. Između Splitskog općinskog bloka i HFSS-a postignut je dogovor po kojem će obje strane u radu držati općinske interese ispred stranačkih, obje će imati po tri prisjednika u Općinskom upraviteljstvu, a mjesto načelnika pripalo je Splitskom općinskom bloku. No federalisti nisu mogli prihvatiti dr. Račića, koji je bio blizak vladajućem režimu, ali su pristali prihvatiti dotadašnjeg načelnika Tartagliu kao kompromisnu osobu.

⁴⁰ LJ. BOBAN, “Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića”, 114.; P. KROLO, *n. dj.*, 143.-144.

⁴¹ O razlozima ostavke, njezinim komentarima i različitim tumačenjima tog postupka vidi LJ. BOBAN, “Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića”, 116.-117.; D. GIZDIĆ, “O razvoju dalmatinske cementne industrije”, 178., 250.; P. KROLO, *n. dj.*, 143.-145.

⁴² P. KROLO, *n. dj.*, 145.; B. RADICA, *n. dj.*, 73.-74.

Uz to su federalisti tražili obećanje da će općinsko zastupstvo čuvati “hrvatski karakter općine u svim manifestacijama”.⁴³ Time je formirana većina od 18 vijećnika. Bila je to natpolovična većina za krnje vijeće od 31 člana, iako to ne bi bila za potpuno vijeće od 41 člana. Na drugoj konstituirajućoj sjednici za načelnika je izabran Ivo Tartaglia (SOBSG), a za članove općinske uprave veletrgovac Jakov Čulić (HFSS), odvjetnik dr. Eduard Grgić (SOBSG), odvjetnik dr. Ivo Cuzzi (HFSS), dr. Jakša Račić (SOBSG), drvodjelac Kajo Jelaska (HFSS) i težak Jozo Zelić (SOBSG).⁴⁴

Općinsko vijeće izabrano 1926. nije uspjelo odraditi puni mandat, a djelovalo je do 1928. godine. Glavna oporba u njegovu radu bio je HSS, koji je više puta opstruirao rad Vijeća, posebno kod rasprava o gradskom proračunu, uvijek s argumentom da je to krnje Vijeće nezakonito nakon poništenja mandata desetorice vijećnika.⁴⁵ Tijekom razdoblja u kojem je to Vijeće djelovalo promijenile su se političke prilike i odnosi među političkim strankama na širem planu, a to će u konačnici imati utjecaja i na lokalne prilike. Krajem siječnja 1927. vladajuća koalicija radićevaca i radikala napokon je prekinuta, a HSS se vratio u oporbu. On je na skupštinskim izborima 1927. u Dalmaciji dobio najviše glasova (37,7%)⁴⁶. Nakon tih izbora sklopljena je koalicija između HSS-a i SDS-a pod nazivom Seljačko-demokratska koalicija (SDK), a popravili su se i odnosi između HSS-a i HFSS-a.

Raspuštanje splitskog Općinskog vijeća 1928. vezano je uz okolnosti koje su nastupile nakon atentata u beogradskoj Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. godine. Razdoblje žalosti za ubijenim hrvatskim zastupnicima otvorilo je pitanje proslave Vidovdana. Općinski vijećnici članovi SDK i HFSS-a zatražili su od načelnika Tartaglie da zbog žalosti za poginulim zastupnicima nitko u ime Općine ne sudjeluje na bilo kakvoj proslavi, pa ni na proslavi Vidovdana. Načelnik je sazvao Općinsko vijeće, obećavši da će se pokoriti odluci većine. Sjednica je održana uvečer 27. lipnja 1928. godine. Glasovima vijećnika SDK (sedam HSS-a i četiri SDS-a), HFSS-a (osam) i HPS-a (dva) zaključeno je da “zbog žalosti za poginulim hrvatskim zastupnicima koja traje do 30. ovoga mjeseca općina mora apstinirati od svakog sudjelovanja kod proslave Vidovdana, da ni načelnik, ni bilo koji član općinske uprave ne smije prisustvovati ni proslavi ni crkvenim obredima, da ni općina ni njezine institucije, koje bi morale vijati zastave na pol stijega zbog narodne žalosti, onoga dana uopće ne izvjesi nikakvih zastava”.⁴⁷ Za 30. lipnja sazvana je nova sjednica Vijeća, na kojoj je načelnik Tartaglia, zajedno s vijećnicima iz Splitskog općinskog bloka,

⁴³ P. KROLO, *n. dj.*, 146. i bilj. 25.

⁴⁴ LJ. ANTIĆ, *n. dj.*, 182.; P. KROLO, *n. dj.*, 145.-146.; B. RADICA, *n. dj.*, 74.

⁴⁵ N. MACHIEDO MLADINIĆ, *n. dj.*, 89.-90.

⁴⁶ Rezultati za područje Dalmacije u: *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 11. septembra 1927. godine*, izradio: Laza M. Kostić, Beograd, 1928., 30.-31., 42.-43.

⁴⁷ ND, god. X., br. 152, 30. VI. 1928., 2.

podnio ostavku. No veliki župan Ivo Perović njihove ostavke nije ni razmatrao, nego je 2. srpnja 1928. jednostavno raspustio cijelo Vijeće Općine Split, a vođenje općinskih poslova povjerio Petru Bonettiju, vladinu savjetniku u Splitu, kao komesaru. Veliki je župan zatražio od Oblasnog odbora suglasnost za to imenovanje. Oblasni je odbor dao svoj pristanak na imenovanje Bonettija, inače člana DS-a, ali je istovremeno naglasio da razloge raspuštanja splitske općinske uprave ne smatra opravdanim⁴⁸. Bonettijeva uprava bila je privremena, do održavanja novih izbora, koje ovaj put nije trebalo dugo čekati.

Slično se dogodilo i u Dubrovniku, gdje je dio vijećnika članova općinske uprave odbio sudjelovati u vidovdanskoj proslavi iz istih razloga kao i splitski vijećnici. I ti su vijećnici odlukom velikog župana Dubrovačke oblasti smijenjeni, a nakon nekih prijepora o tome kako dalje postupati, raspušteno je i cijelo Vijeće te je veliki župan općinsku vlast u Dubrovniku povjerio imenovanom komesaru. Međutim, za razliku od Splita, u Dubrovniku je održavanje novih općinskih izbora krajem 1928. odgađano te na kraju nisu ni održani jer je Dubrovnik pod upravom komesara dočekao i proglašenje šestosiječanjske diktature, kada će ionako biti raspuštena sva izabrana općinska zastupstva.⁴⁹

Za razdoblja desetogodišnjeg načelnikovanja Ive Tartaglia Split je dobio električnu rasvjetu, javni gradski autobusni prijevoz, novo groblje, više kulturnih i znanstvenih ustanova, uređene su i proširene vodovodna i kanalizacijska mreža, izgrađene nove ceste, a postojeće popločane ili asfaltirane, donesen je urbanistički plan, poticana izgradnja grada i riješeni su brojni drugi komunalni problemi. Tartaglia je nesumnjivo bio jedan od najsposobnijih načelnika koje je Split imao. Jedina sjena na razdoblju njegova 10-godišnjeg načelnikovanja ostaje činjenica da njegovi mandati nikada nisu bili utemeljeni na izbornim rezultatima.

Novi općinski izbori u Splitu održani su 18. studenoga 1928. prema Zakonu o izborima u općinska zastupstva u Dalmaciji iz 1922. godine. Za izbore je prijavljeno 11 izbornih lista. Uoči izbora razgovaralo se o mogućem formiranju zajedničkih lista između HSS-a, SDS-a i HFSS-a te između HSS-a, HFSS-a i radničke liste, ali dogovori nisu postignuti.⁵⁰ Bira se 41 vijećnik. Na teritoriju splitske općine bilo je upisano 10 325 birača, od toga u gradu Splitu 7981. Na izbore je izašlo 6963 birača (67,44%).⁵¹

Najviše je glasova ovaj put dobila lista HSS-a (22,75%), s koje je izabrano 10 vijećnika. Nositelj liste bio je liječnik dr. Josip Berković, koji se već istaknuo svojim nastupima u prethodnom sazivu Općinskog vijeća. Zanimljivo je da HSS ni ovaj put nije na čelo liste stavio osobu koja je bila na čelu ogranka

⁴⁸ ND, god. X., br. 153, 1. VII. 1928., 2., br. 153(!?), 2. VII. 1928., 2.; *Izveštaj o radu Oblasnog odbora (Splitska oblast)*, Split, 1928., 11.

⁴⁹ Franko MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918... : Južna Dalmacija 1918-1929.*, Zagreb, 1992., 213.-219.

⁵⁰ Opširnije o međustranačkim pregovorima u: P. KROLO, *n. dj.*, 147.-150.

⁵¹ B. RADICA, *n. dj.*, 75.

stranke. Od 1927. na čelu splitskog HSS-a bio je trgovac Paško Kaliterna, koji je ovom prilikom bio treći na listi.⁵²

Druga je po broju glasova bila lista Republikanskog saveza radnika i seljaka (17,94%), s koje je izabrano sedam vijećnika. Nositelj liste bio je Vicko Jelaska, a listu su činili udruženi komunisti i disidenti HSS-a iz grupe don Petra Gjurlića koji su se u Dalmaciji povezali nešto prije, u vrijeme oblasnih izbora 1927. godine.⁵³

Trumbićev HFSS bio je treći po broju glasova (16,50%), a s njegove liste izabrano je sedam vijećnika. Četvrta je po broju glasova bila lista Ive Tartaglie (15,70%), koja je ovaj put imala jednostavniji naziv. Tartaglinu listu 1928. nisu podržavali radikali, koji su istupili sa svojom listom. Odlukom izborne komisije, s liste Ive Tartaglie izabrano je osam vijećnika,⁵⁴ pa je ova lista dobila jednog vijećnika više nego liste HFSS-a i Republikanskog saveza radnika i seljaka, koje su dobile više glasova.

Na općinskim izborima u Splitu 1928. SDS je sudjelovao sa dvije liste, jednom namijenjenom gradu i drugom namijenjenom seoskim odlomcima općine. Gradska lista SDS-a dobila je 10,08% glasova i četiri vijećnika, a seoska 3,16% glasova i dva vijećnika. Radikali, koji su ovaj put u Splitu nastupili samostalno, dobili su 5,87% glasova i dva vijećnika. Lista HPS-a dobila je ovaj put 3,35%, a s nje je izabran jedan vijećnik. Na ovim su izborima bile istaknute i tri nezavisne liste, ali su dobile premali broj glasova da bi bile zastupljene u Općinskom vijeću.⁵⁵

Uoči održavanja prve sjednice novog Općinskog vijeća u redovima oporbe postavljalo se pitanje kako postupiti u slučaju da nadležne vlasti opet ponište radničke mandate. Ante Trumbić, kao vrstan pravnik, o tome je dao svoje stručno mišljenje u pismu koje je uputio Stjepanu Vukušiću, predsjedniku HFSS-a u Splitu, iz Pariza 21. studenoga 1928.: "Pitanje eventualnog poništenja radničke liste je vrlo važno. Godine 1926. radnici su se dali izigrati. Onda je poglavarstvo (koliko se sjećam) izdalo dekret, kojim je, po nalogu velikog župana, a po naređenju ministarstva poništilo cijelu listu, time suviše da je od svoje strane zabranilo radničkim vijećnicima pristup u vijeće i učestvovanje u njegovom radu. Stoga radnici nisu bili pozvani ni na prvu, kao ni na ostale sjednice općinskog vijeća. Radnici su se žalili, ali su pogrešno upotrijebili pravni lijek. Predali su tužbu državnom savjetu i ništa drugo, smatrajući da je poništenje uslijedilo po nalogu ministra unutrašnjih djela. Državni savjet nije uzeo u pretres njihovu tužbu sve do raspusta općinskog zastupstva, a onda je tek izdao rješenje, kojim je odbio tužbu zbog nadležnosti, s razloga što je tužba morala biti podnešena Upravnom sudu u Dubrovniku, jer da se radilo o

⁵² O izbornim rezultatima vidi *isto*, 75.-76.; o HSS-u u Splitu u: Z. MUŽINIĆ, *n. dj.*, 632.-633.

⁵³ O izbornim rezultatima u: B. RADICA, *n. dj.*, 75.-76. O izbornim savezima dalmatinskih komunisti i disidenata HSS-a u: D. GIZDIĆ, "O razvoju dalmatinske cementne industrije", 178.-179.

⁵⁴ B. RADICA, *n. dj.*, 75.-76.

⁵⁵ *Isto*, 75.

odluci velikog župana, dotično (kotarskog) poglavara. Ako se poništenje ponovi treba da radnici podnesu tri tužbe, jednu na državni savjet, a drugu jednaku na upravni sud u Dubrovniku proti poništenja, a treću svakako na upravni sud u Dubrovniku proti zabrane poglavarstva o učestvovanja u radu općinskog vijeća. Ti će pravni lijekovi imati tu pravnu posljedicu da odluka o poništenju, kao i o zabrani, neće postati pravomoćna sve dok ne dođe konačno riješenje, i da će radnici imati pravo da učestvuju u prvoj i u ostalim sjednicama vijeća. Ako bi pored toga radnici neprimili poziv na prvu sjednicu vijeća, na koji poziv imaju pravo po općinskom izbornom zakonu, trebaće odmah na prvoj sjednici staviti predlog i izglasati zaključak o odgodi izbora uprave za daljnjih osam dana, tako da na drugu sjednicu budu i radnici pozvani, sve dok se ne riješi njihova tužba.⁵⁶

Ovo Trumbićevo razmatranje problema poništenja radničkih mandata i mogućeg pravnog lijeka odlično oslikava funkcioniranje vertikale vlasti od vlade preko velikog župana do kotarskog poglavarstva. U ovoj situaciji posebno je zanimljivo to što je taj sustav brzo i učinkovito reagirao kada je u interesu vlasti bilo poništenje mandata, ali kada su u pitanju bile žalbe na takav postupak, tada su se oni koji su se žalili suočavali s birokratskim labirintom u kojem se odgovornost i nadležnost prebacivalo s jednog organa na drugi.

Ipak, vlast ovaj put nije poništila mandate vijećnika s radničke liste.⁵⁷ Izborni rezultati i dobri odnosi među oporbenim strankama ukazuju na to da takvo poništenje ne bi ništa promijenilo. U svakom slučaju, zanimljivo je primijetiti nedosljednost vlasti u odnosu prema kandidiranju i mandatima osoba za koje se s pravom sumnjalo da su komunisti. Njima kandidatura nikad nije bila zapriječena, a mandati su im poništavani samo onda kada je to moglo promijeniti izborne rezultate u korist režimskih stranaka.

Konstituirajuća sjednica Općinskog vijeća održana je 25. studenoga 1928. godine. Ovaj put nije bilo nikakvog problema oko sastavljanja općinske uprave. Vladajuću većinu u Vijeću činili su vijećnici izabrani s lista HSS-a (deset), SDS-a (četiri) i HFSS-a (sedam), stranaka koje su tada usko surađivale i na razini države.⁵⁸ Za

⁵⁶ Arhiv HAZU (dalje: AHAZU), Ostavština Ante Trumbića, Fond Jugoslavenskog odbora (dalje: JO), 60 D, Pismo Ante Trumbića Stjepanu Vukušiću od 21. studenoga 1928. Usp. LJ. BOBAN, "Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića", 114.-115.; P. KROLO, *n. dj.*, 149.-151.

⁵⁷ Dalmatinski su komunisti u isto vrijeme došli u sukob s CK KPJ. Naime još prilikom oblasnih i parlamentarnih izbora 1927., na koje su splitski komunisti također izašli u suradnji s disidentima HSS-a, došlo je do nesuglasica oko tog postupka. Tijekom sljedeće godine, zbog odbijanja ilegalnog rada, suradnje s građanskim strankama i "frakcionaštva", KPJ će smijeniti Oblasni komitet za Dalmaciju na čijem je čelu bio Vicko Jelaska. No smijenjeni je komitet svejedno odlučio izaći na općinske izbore s disidentima HSS-a. D. GIZDIĆ, "O razvoju dalmatinske cementne industrije", 178.-180., 247., 251.

⁵⁸ Prije uspostavljenom SDK između Radićeva HSS-a i Pribićevićeva SDS-a, pridružio se početkom kolovoza 1928. Trumbićev HFSS ulaskom u klub SDK. Usp. LJ. ANTIĆ, *n. dj.*, 202.-207.; T. ŠITIN, "Prodor i pobjeda HSS-a u Dalmaciji (1923-1928)", 318.-319.

načelnika je izabran Josip Berković (HSS)⁵⁹. Za prisjednike su izabrani veletrgovac Jakov Čulić (HFSS), odvjetnik dr. Prvislav Grisogono (SDS), trgovac Paško Kaliterna (HSS), odvjetnik dr. Ivo Cuzzi (HFSS), trgovac Duje Ivanišević (SDS) i prof. Marin Katunarić (HSS). Općinska uprava izabrana 1928. raspuštena je nakon manje od dva mjeseca djelovanja uvođenjem šestosiječanjske diktature.⁶⁰

Imenovanja umjesto izbora

Proglasom od 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar Karađorđević ukinuo je Vidovdanski ustav, raspustio Narodnu skupštinu i uveo apsolutizam s opravdanjem da parlamentarni sustav doprinosi teškom političkom stanju i podjela u državi. Istog je dana doneseno više zakona kojima su, među ostalim, raspušteni svi izabrani organi vlasti, postrožene mjere sigurnosti i zabranjen rad političkih stranaka.

Na temelju Zakona o izmjeni Zakona o općinama i oblasnim samoupravama od 6. siječnja 1929., istoga su dana razriješene sve općinske uprave u državi⁶¹, među njima i splitska izabrana 1928. godine. Umjesto njih imenovana su nova vijeća i uprave. Na temelju spomenutog Zakona (čl. 3.), veliki župan Splitske oblasti imenovao je dr. Jakšu Račića načelnikom Općine Split.⁶² U Općinsko upraviteljstvo uz njega su kao prisjednici imenovani bivši splitski načelnik Ivo Tartaglia, odvjetnik dr. Ivo Bulić, prof. Josip Barač, odvjetnik dr. Vlade

⁵⁹ Rođen u Starigradu na Hvaru 1885., preminuo 1968. u Argentini. Liječnik i političar. Nakon I. svjetskog rata blizak Zemljoradničkoj stranci, a zatim HRSS-u, čiji je program u Splitu prihvatio među prvima. Po uspostavi NDH vodi akciju za pristupanje vodećih osoba HSS-a ustaškom pokretu. Potpredsjednik Hrvatskog sabora, a zatim poslanik NDH u Bratislavi. Umirovljen 1943. godine. Opširnije u: Z. MUŽINIĆ, *n. dj.*, 633.; Milan POJIC, "Josip Berković", u: *Tko je tko u NDH*, gl. ur. Darko Stuparić, Zagreb, 1997., 35.

⁶⁰ B. RADICA, *n. dj.*, 76., 79.

⁶¹ "Zakon o izmeni Zakona o Opštinama i Oblasnim samoupravama od 6. januara 1929.", u: *Zakoni o izmenama i dopunama u zakonima o opštinama i sreskim i oblasnim samoupravama*, Beograd, 1929., 5.-6.

⁶² Rođen u Vrbanju na Hvaru 1868., preminuo u Splitu 1943. godine. Kirurg i urolog međunarodnog ugleda. Godine 1904. otvorio prvi privatni liječnički sanatorij "na slavonskom jugu" (kako se tada naglašavalo). Prvi je uveo i rendgenski aparat. Od 1919. do 1938. ravnatelj splitske bolnice. Zaslužan za uređenje park-šume Marjan kao predsjednik istoimenog društva. U političkom smislu blizak radikalima i kraljevskom dvoru. U prvoj Jugoslaviji imenovan "dvorskim liječnikom", ali nije htio napustiti Split, pa je tu dužnost obavljao prema potrebi. Preminuo 23. kolovoza 1943. od posljedica uboda nožem koji je zadobio u atentatu koji su na njega 18. kolovoza 1943. izvršili komunistički ilegalci zbog istaknute uloge u četničkom pokretu na području Splita tijekom II. svjetskog rata, njegova položaja četničkog pouzdanika za kontakte s talijanskom okupacijskom vlašću, podrške talijanskoj vlasti čak i nakon pada Mussolinijeva režima te upornosti u isticanju potrebe za borbom protiv partizanskog pokreta. Opširnije vidi u: Joško KOVAČIĆ, "Splitski liječnik i političar Jakša Račić", *Kulturna baština*, 20 (1997.), br. 28-29, 257.-268. i ondje citirani izvori i literatura.

Matošić, trgovac Slavko Radica i posjednik Jozo Zelić. Novo Upraviteljstvo preuzelo je općinski ured 1. veljače 1929. godine. Pored Upraviteljstva, imenovana su i 32 člana Općinskog vijeća, te je Vijeće tako imalo 39 članova, a prvu je sjednicu održalo 4. svibnja 1929. godine.⁶³ Godine 1930. izmijenila su se dva prisjednika. Na mjesto donaćelnika umjesto Ive Tartaglie, koji je imenovan banom Primorske banovine, postavljen je Roko Stojanov, bivši veliki župan, a na mjesto Josipa Barača, koji se zahvalio na časti, postavljen je vijećnik Josip Pijević, obrtnik.⁶⁴

Za ovo se Vijeće u vrijeme njegova imenovanja navodilo da u njemu ima mnogo stručnih i uglednih osoba javnog života Splita. No, s druge strane, ono nije imalo nikakva temelja u prije provedenim izborima, iako je u njemu bilo više članova prije izabranih vijeća. U Vijeću postavljenom 1929. našla su se oba vijećnika izabrana na listi radikala 1928. te sedam od osam vijećnika izabranih 1928. na listi Ive Tartaglie, kojima se mogu dodati i dva vijećnika izabrana na Tartaglinoj listi 1926. godine. Nasuprot tome, nije bilo ni jednog vijećnika koji je 1928. bio izabran na listi HFSS-a te ni jednog vijećnika izabranog na listi Republikanskog saveza radnika i seljaka. Od vijećnika izabranih 1928. na listama HSS-a i SDS-a u novom se Vijeću našao po jedan vijećnik koji je pristao uz režim iz obiju stranaka te jedan vijećnik HSS-a izabran 1926. godine.⁶⁵ Takvo imenovanje, pri kojem su zadržani vijećnici koji su pristali uz režim, dok su ostali zamijenjeni novima, ne može se smatrati imenovanjem vijeća stručnih osoba neovisnih o vladajućem režimu.

Novi načelnik Jakša Račić, prijatelj i liječnik kraljevske obitelji, bio je među vijećnicima izabranima 1926. i 1928. na Tartaglinoj listi, no on 1926. pri izboru za načelnika, čak ni u krnjem Vijeću, nije uspio dobiti podršku natpolovične većine vijećnika. Prema rezultatima općinskih izbora provedenih 18. studenoga 1928., dakle manje od dva mjeseca prije uvođenja diktature, nikako nije mogao računati na podršku više od četvrtine vijećnika.

Dužnost načelnika Općine Split Jakša Račić je obnašao od veljače 1929. do lipnja 1933. godine. Glavna zasluga koja mu se pripisuje kao gradonačelniku nametanje je discipline Splićanima u izgradnji grada i pridržavanju regulacijskog plana.⁶⁶ Doduše, ta je ocjena o uspješnosti vrlo upitna ako se vodi računa

⁶³ B. RADICA, *n. dj.*, 76.-78.

⁶⁴ *Isto*, 78., 88.-89.

⁶⁵ Od vijećnika izabranih 1928. imenovana su obojica radikala (dr. Jozo Arambašin i Jovo Margetić), sedam od osam vijećnika s liste Ive Tartaglie (Ivo Tartaglia, ing. Vorih Matković, dr. Jakša Račić, Jozo Domic, Roko Čulić, ing. Dane Matošić i Umberto Fabris) te po jedan disident HSS-a (Blaž Katić) i SDS-a (Vlade Matošić). S Tartaglinoj liste nije imenovan samo Dujam Mikačić, općinski tajnik u mirovini, koji je već bio u visokoj životnoj dobi. No zato je imenovan odvjetnik Ivan (Ivo) Majstorović, član DS-a, koji je na Tartaglinoj listi 1926. bio drugi, te trgovac Roko Čulić, koji je iste godine na Tartaglinoj listi bio četvrti. Među vijećnicima imenovanim 1929. od nekadašnjih vijećnika našao se i ing. Petar Jozević, koji je 1926. bio kandidat HSS-a za općinskog načelnika.

⁶⁶ J. KOVAČIĆ, *n. dj.*, 261.

o tome da je razdoblje njegova načelnikovanja vrijeme zastoja izgradnje uslijed posljedica gospodarske krize. Pri odstupanju imenovane općinske uprave s vlasti sredinom lipnja 1933., načelnika Jakšu Račića kralj je odlikovao Ordenom sv. Save I. reda. Orden mu je u ime kralja uručio ban Josip Jablanović, istaknuvši tom prigodom da je kralj Račiću tim odlikovanjem odao priznanje za zasluge za napredak Splita i “misionarsku službu svetoj ideji jugoslavenskog jedinstva”.⁶⁷ Ordenima nižeg ranga istodobno su kraljevskim ukazom odlikovani donačelnik i bivši veliki župan Roko Stojanov, općinski prisjednici Vlade Matošić, Slavko Radica, Ivo Bulić i Jozo Zelić zbog rada na napretku Splita i za “patriotsko vršenje” povjerene službe.⁶⁸

Prilikom izmjene općinske uprave list *Novo doba* naglašava za općinsku upravu kojoj je na čelu bio Jakša Račić da je djelovala gotovo četiri i pol godine u uvjetima ograničenih sredstava i brige kako udovoljiti nužnim potrebama grada bez stvaranja velikih dugova. Kao glavna otegotna okolnost toj općinskoj upravi istaknuta je gospodarska kriza, za koju se navodi da je bila posebno izražena tijekom zadnje dvije godine njezina djelovanja. Istaknute su i zasluge načelnika, koji se kod središnje državne vlasti zalagao za Split, ali bez ikakva pobližeg objašnjenja kakve je stvarne koristi Split od toga imao.⁶⁹

Jakša Račić bio je liječnik s međunarodnim priznanjima. U Splitu je bio ugledna, iako ne i omiljena ličnost, a za njegova mandata i poslije, dok nije bio umirovljen s položaja ravnatelja splitske bolnice, Splitom su kružili leci u kojima mu se predbacivao niz nepravilnosti i postupaka koje bismo modernim rječnikom nazvali sukobom interesa, a u ono vrijeme su jednostavno karakterizirani kao častohleplje, licemjerje, koristoljublje i autoritarnost.⁷⁰ Čini se da je to bio jedini način na koji se moglo izraziti neslaganje s njegovim postupcima, jer u Vijeću nije imao nikakvu oporbu, a cenzura tiska je u to vrijeme bila vrlo jaka.⁷¹ Račiću se kao načelniku prigovaralo slabo upravljanje gradskim

⁶⁷ ND, god. XVI., br. 140, 19. VI. 1933., 2.

⁶⁸ ND, god. XVI., br. 140, 19. VI. 1933., 2.

⁶⁹ ND, god. XVI., br. 141, 20. VI. 1933., 2.

⁷⁰ U listu *Novo doba* u više se navrata spominje da su gradom kružili leci neugodnog sadržaja za Račića, ali se ne navodi njihov točan sadržaj. List u takvim prilikama uzima Račića u zaštitu. Dva su takva letka pisana pisačim strojem sačuvana u ostavštini Ante Trumbića, ali bez ikakve Trumbićeve napomene ili bilješke. Jedan nosi naslov “Dr. Račiću, austrijskom vitezu reda Franje Josipa I. umjesto čestitke za imendan”, datiran je na Sv. Jakova 1932., a u potpisu stoji “Nacionaliste”, što je u to vrijeme bio naziv koji se upotrebljavao isključivo za jugoslavenske nacionaliste. Sastoji se od tri gusto tipkane stranice svakovrsnih prigovora. Drugi nosi naslov “Iz općinskog mirisnog cvičnjaka”, nije potpisan niti datiran, nego je na njemu rukom dopisano “Split, 1933”. Sastoji se od dvije gusto tipkane stranice. AHAZU, Trumbićeva ostavština, Osobni fond Ante Trumbića (dalje: AT), 1.

⁷¹ Prema navodima u lecima, članovi Upraviteljstva i Vijeća vrlo su rijetko nalazili hrabrosti suprotstaviti se Račiću, čak i kad su njegovi postupci i prijedlozi očito išli na štetu općinskih interesa. Stoga ih ironično nazivaju “gradski oci-mrtvac”, odnosno “žive balzamirane mumije”. Donačelniku Roku Stojanovu i prisjedniku Vladi Matošiću uz to se predbacivao i osobni interes

poduzećima, što je općini donosilo financijske gubitke. Dosta je prigovora bilo vezano i uz njegovu trostruku ulogu (načelnika, ravnatelja bolnice i vlasnika privatnog sanatorija). Bili su to prigovori da Račić kao ravnatelj bolnice nikad nije za tu javnu ustanovu nabavio rendgenski aparat, nego je bolnici i ustanovama za osiguranje radnika iznajmljivao usluge rendgenskog aparata u svom privatnom sanatoriju, naplaćujući ih višestruko skuplje nego što su ih naplaćivale bolnice u drugim gradovima. Kako su sve Račićeve dužnosti tražile vrijeme, prigovaralo mu se da u bolnici prima punu plaću, a ne odradi više od dva sata dnevno. Osobito mu se zamjeralo što je kao načelnik oslobodio svoj sanatorij komunalne naknade, a drugi sanatorij nije. Nizali su se tu i brojni drugi prigovori koji su uključivali isprepletanje privatnog i javnog. No zanimljive su i zamjerke za licemjerje, koje su na prvom mjestu vezane uz njegove odlične odnose najprije s austrijskim vladajućim krugovima, a zatim i s jugoslavenskim, primanje visokih ordena od jedne i druge dinastije, pri čemu se njegova odanost jugoslavenskoj ideji stavljala pod upitnik i pripisivala koristoljublju i častohleplju.⁷²

U vrijeme šestosiječanjske diktature pristupilo se bržem ujednačavanju zakonske prakse na području cijele države donošenjem novih zakona. Takva je praksa nastavljena i nakon donošenja Oktroiranog ustava 1931. te se pristupilo i ujednačavanju zakonskih propisa o općinama. U cijeloj je državi uvedeno razlikovanje općina i samoupravnih gradova. Na hrvatskom prostoru takva je praksa otprije postojala u sjevernoj Hrvatskoj, ali ne i u Dalmaciji. Zakonom o općinama od 14. ožujka 1933. određeno je što su općine, kako se utvrđuje pripadnost stanovnika pojedinoj općini, propisan je rad općinskih tijela, određena su pravila za izbor općinskih vijeća i načelnika te uređena razna druga pitanja vezana uz rad općina. Člankom 136. Zakona o općinama od njegove su primjene izuzeti gradovi, među kojima i Split, jer je već bilo predviđeno da će se za gradske općine donijeti poseban zakon.⁷³ Na temelju Zakona o općinama od 14. ožujka 1933. provedeni su u listopadu 1933. izbori u općinama na koje se taj zakon odnosio⁷⁴, dok su izbori u gradovima odgođeni do donošenja Zakona o gradskim općinama.

Kako je za gradove produljena praksa imenovanja zastupstava od strane središnje vlasti, u lipnju 1933. rješenjem ministra unutrašnjih poslova, progla-

za šutnju, prvomu zato što mu je omogućeno da uz državnu mirovinu prima i općinsku plaću, a drugomu zato što mu je omogućeno da u općini zaposli rodbinu. O Račićevu radu nije bilo ni napisa u tisku, što je vjerojatno barem dijelom posljedica općenito pojačane cenzure nakon uvođenja diktature. Ali u lecima se navodi i da je sam Račić stavio tisak na području općine pod svoju kontrolu (da ga je "zarobio"). "Dr. Račiću, austrijskom vitezu reda Franje Josipa I. umjesto čestitke za imendan" i "Iz općinskog mirisnog cvičnjaka", AHAZU, AT, 1.

⁷² Isto.

⁷³ *Zakon o općinama*, Zbirka Službenog glasnika XLVII., Split, 1933.

⁷⁴ Vidi članke Ivana Hrstića "Djelovanje lokalne samouprave u Makarskoj između dva svjetska rata" i Stipice Grgića "Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature" u ovom broju *Časopisa za suvremenu povijest*.

šenog od Kraljevske banske uprave Primorske banovine, imenovana je nova općinska uprava u Splitu. Za načelnika je imenovan ing. Mihovil Kargotić⁷⁵, a za prisjednike trgovac Duje Ivanišević, sudac dr. Ante Buzolić, upravitelj podružnice Državne hipotekarne banke Vinko Niziteo, građevinski poduzetnik Martin Marasović, težak-posjednik Luka Draganja i trgovac Duje Dvornik. Uz njih su imenovana 34 vijećnika, pa je zajedno s prisjednicima i načelnikom Općinsko vijeće imalo 41 člana.⁷⁶ List *Novo doba* za novu upravu navodi da se radi o potpuno novim ljudima.⁷⁷ U njoj nije bilo osoba jače istaknutih u dotadašnjem političkom životu grada. Nakon imenovanja na mjesto načelnika, sam Mihovil Kargotić izjavio je za novine da će rad buduće uprave biti ograničen skromnim financijskim mogućnostima, uslijed čega će nova uprava biti sretna ako održi ono što su napravile prethodne uprave, te da se najvjerojatnije neće ni moći upuštati u veće investicije. Kao glavni cilj naveo je ublažavanje teških gospodarskih prilika. Tom je prilikom naglasio da među članovima novoimenovane uprave nema “političkih ličnosti” i da će nova uprava nastojati izbjeći utjecaj bilo koje stranke.⁷⁸ Nova općinska uprava preuzela je dužnost primopredajom općinskih ureda 21. lipnja 1933. godine.⁷⁹ Prva sjednica novog Općinskog vijeća održana je 29. lipnja 1933. godine.⁸⁰

Zakonom o gradskim općinama od 22. srpnja 1934. uređena su brojna pitanja vezana uz teritorij, djelokrug, ovlasti i stanovnike grada te gradsku upravu, službenike, financije i imovinu. Taj je zakon trebao donijeti i promjene u izboru općinskog zastupstva i načelnika. Prema njemu su organi gradske općine gradsko vijeće i predsjednik gradske općine (čl. 21.). Upraviteljstva koje su činili prisjednici više nije bilo. Gradsko je vijeće moglo imati od 27 do 72 vijećnika, ovisno o broju stanovnika gradske općine, koji nije smio biti manji od 10 000 (čl. 22.). Kako je Općina Split prema rezultatima popisa stanovništva 1931. (43 711) pripadala u skupinu gradova s više od 40 000 stanovnika, vijeće gradske općine Split trebalo je imati 54 vijećnika. Zakon iz 1934. predviđao je i detaljno propisivao izbore za općinska zastupstva, ali samo za predsjednika i dvije trećine gradskih vijećnika, a trećinu vijećnika trebao je postavljati ban. Za općinske izbore bilo je propisano opće i jednako pravo glasa, ali s javnim glasanjem (čl. 23.), a odluku o održavanju izbora donosio je ministar unutraš-

⁷⁵ Za načelnika Mihovila Kargotića *Novo doba* navodi da je iz obitelji koja je podrijetlom s otoka Visa, ali je rođen 1891. u Imotskom, gdje mu je otac u to vrijeme službovao. S obitelji je došao u Split kada mu je otac, javni bilježnik Lujo Kargotić, preuzeo bilježničko mjesto u Splitu. Mihovil Kargotić pohađao je visoku tehničku školu u Beču, Brnu i Pragu, Zürichu i Parizu, gdje je položio završni ispit za inženjera po završetku I. svjetskog rata. Posebno je istaknut podatak da je tijekom Prvog svjetskog rata otišao u Švicarsku da izbjegne mobilizaciju. *ND*, god. XVI., br. 141, 20. VI. 1933., 2.

⁷⁶ *ND*, god. XVI., br. 140, 19. VI. 1933., 3.

⁷⁷ *ND*, god. XVI., br. 141, 20. VI. 1933., 2.

⁷⁸ *ND*, god. XVI., br. 142, 21. VI. 1933., 5.

⁷⁹ *ND*, god. XVI., br. 142, 21. VI. 1933., 6.

⁸⁰ *ND*, god. XVI., br. 150, 30. VI. 1933., 3.

njih poslova (čl. 27.). Mandat vijećnika i predsjednika gradske općine određen je na četiri godine (čl. 26.). Za izbore su morale biti prijavljene kandidacijske liste (čl. 35.-39.), a predsjednikom gradske općine postajala bi osoba koja bi bila na čelu kandidacijske liste koja bi dobila najviše glasova. Sljedeća osoba s te liste postajala bi potpredsjednik (čl. 80.-81.). Nadzor nad radom organa općinske samouprave imao je ban, koji je mogao suspendirati “rešenja i izjave” gradskog vijeća, predsjednika i potpredsjednika gradske općine ako ocijeni da su “štetne po važne opšte državne interese”, a zbog takvih “rešenja i izjava” ministar unutrašnjih poslova mogao je razriješiti gradsko vijeće, predsjednika i potpredsjednika (čl. 139.). U slučaju razrješenja gradskog vijeća, izbori su morali biti u roku od dva mjeseca (čl. 140.). Prvi izbori po ovom zakonu trebali su biti onda kad to odredi ministar unutrašnjih poslova (čl. 145.), ali nije predviđen nikakav rok za takvu odluku.⁸¹ Provođenje izbora opet se stalo unedogled odgađati. Iako je zakon osiguravao jak utjecaj središnje vlasti kroz imenovanje trećine vijećnika i javno glasanje za dvije trećine vijećnika, središnje državne vlasti očito su procjenjivale da im čak ni to neće osigurati dovoljan utjecaj.

Vijeće i Upraviteljstvo kojima je na čelu bio ing. Mihovil Kargotić upravljali su Općinom Split pet godina. Nije bilo nikakve naznake da će se provesti lokalni izbori u gradskim općinama i nešto promijeniti nakon što su od izbora provedenih u općinama u studenome 1936. opet izuzete gradske općine. Dana 18. svibnja 1938. načelnik Kargotić podnio je ostavku banu Josipu Jablanoviću. Motivi navedeni u ostavci nisu priopćeni javnosti. Kada je sljedećeg dana, 19. svibnja, načelnik Kargotić izvjestio dio članova Vijeća o svom postupku, svih je 17 vijećnika koji su bili na tom sastanku, zajedno s potpredsjednikom Općine Dujom Ivaniševićem, podnijelo ostavku. Ni oni nisu htjeli javno obrazložiti motive, što je u gradu izazvalo veliku radoznalost i svakojake komentare. Neslužbeno je Kargotić izjavio da mu je pet godina na čelu Općine bilo “više nego dosta”.⁸² Sljedećih su dana i drugi vijećnici podnosili ostavke. Nenavodenje razloga ostavke u javnosti ukazuje na to da su razlozi vjerojatno bili političke prirode. Moguće je da se tako htjelo isprovocirati raspuštanje Vijeća i održavanje izbora.

No ban Jablanović započeo je razgovore o imenovanju novog splitskog gradonačelnika i općinskih vijećnika. Glavne konzultacije obavio je s predstavnicima Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ), tada vladajuće stranke u državi, a u Split je doputovao i ministar bez portfelja Niko Novaković. Ministar Novaković je, doduše, više puta izjavio da on neće utjecati na izbor, ali su novinari ipak držali da je doputovao u Split upravo radi toga. Kao glavni kandidati za načelnika ubrzo su se počeli spominjati tajnik Trgovačke i industrijske komore u Splitu Mirko Buić i trgovac Zlatko Vrdoljak.⁸³ Nakon što je od ministra

⁸¹ “Zakon o gradskim općinama”, u: *Zbirka zakona i uredaba Kraljevine Jugoslavije*, VIII. (1934.), 581.-600. O neprovođenju izbora po ovom zakonu usp. članak Suzane Leček “Izbor ili imenovanje – problem gradske (samo)uprave u Slavonskom Brodu 1918.–1941.” u ovom broju *Časopisa za suvremenu povijest*.

⁸² ND, god. XXI., br. 117, 19. V. 1938., 6.

⁸³ ND, god. XXI., br. 118, 20. V. 1938., 6., br. 119, 21. V. 1938., 6., br. 120, 22. VI. 1938., 6.

unutrašnjih poslova dobio suglasnost za promjene u gradskoj vlasti Splita, ban Josip Jablanović je 11. lipnja 1938. i službeno prihvatio ostavke splitskog gradonačelnika Mihovila Kargotića, potpredsjednika Općine Duje Ivaniševića te 21 vijećnika.⁸⁴

Nakon ostavke načelnika Kargotića, za novog predsjednika gradske općine ban Jablanović imenovao je dr. Mirka Buića, a za potpredsjednika Ivana Zlatka Vrdoljaka. Uz njih je imenovao i 23 nova gradska vijećnika.⁸⁵ U skladu sa Zakonom o gradskim općinama iz 1934., više nisu imenovani prisjednici, nego samo potpredsjednik, iako su temelj za imenovanje bili prijašnji propisi, a ne taj zakon. Primopredaja općinske uprave obavljena je 15. lipnja 1938. godine. Tom je prigodom dotadašnji gradonačelnik Kargotić istaknuo da upravu predaje u mnogo povoljnijim financijskim i gospodarskim prilikama nego što su bile kad ju je on preuzeo. Istaknuo je da je za vrijeme uprave njega i njegovih suradnika isplaćena većina starih općinskih dugova te su stvoreni novi fondovi sa znatnim financijskim sredstvima, što će olakšati rad buduće uprave.⁸⁶ Prva sjednica "obnovljenog" Općinskog vijeća održana je 22. lipnja 1938. godine.⁸⁷

Mirko Buić, tajnik Trgovačke i industrijske komore, formalno je u to vrijeme bio nestranačka osoba, ali je njegova jugoslavenska orijentacija bila neupitna. Isticao se radom u Jugoslavenskom sokolskom savezu, gdje je bio član uprave, a ujedno je bio i starješina splitske sokolske župe.⁸⁸ Na mjestu splitskog gradonačelnika nije ostao dugo jer je njegova karijera naglo krenula uzlaznom putanjom. Prilikom rekonstrukcije vlade Milana Stojadinovića u kolovozu 1938., Buić je imenovan ministrom tjelesnog obrazovanja (*fizičkog vaspitanja*). Buić je dužnost ministra preuzeo 26. kolovoza.⁸⁹ Nakon toga je dužnost splitskog gradonačelnika privremeno obnašao Ivan Zlatko Vrdoljak, potpredsjednik općinske uprave. Nedugo zatim, Mirko Buić imenovan je banom Primorske banovine.⁹⁰ Novim splitskim gradonačelnikom uskoro je imenovan Vlade Matošić, koji je dužnost preuzeo 13. listopada 1938. godine. Matošić je bio član vladajućeg JRZ-a.⁹¹ On je i prije bio član splitskog Općinskog upraviteljstva za vrijeme načelnika J. Račića. Bio je i član Vijeća izabranog 1926., ali kao član SDS-a. Kao novi načelnik prisegu je položio na prvoj sljedećoj sjednici Općin-

⁸⁴ ND, god. XXI., br. 136, 11. VI. 1938., 6.

⁸⁵ ND, god. XXI., br. 136, 11. VI. 1938., 6.

⁸⁶ ND, god. XXI., br. 139, 15. VI. 1938., 6.

⁸⁷ ND, god. XXI., br. 145, 23. VI. 1938., 5.

⁸⁸ Rođen u Splitu 1894. godine. Pravo je studirao u Beču, Pragu i Zagrebu. Od 1924. bio je tajnik Trgovinsko-obrtničke komore. ND, god. XXI., br. 136, 11. VI. 1938., 6.

⁸⁹ ND, god. XXI., br. 201, 27. VIII. 1938., 1.

⁹⁰ ND, god. XXI., br. 228, 29. IX. 1938., 6.

⁹¹ ND, god. XXI., br. 240, 13. X. 1938., 6. U izvorima se navodi i kao Vlado, ali češće kao Vlade Matošić (Split, 1892.–1978.). Doktorirao je pravo u Zagrebu. U dvadesetim godinama XX. stoljeća bio je urednik listova jugoslavenskih nacionalista *Život* i *Pobeda*. Iz SDS-a je istupio zbog neslaganja s Pribičevićevim političkim zaokretom.

skog vijeća, održanoj 20. listopada 1938. godine.⁹² Vlade Matošić ostao je na položaju splitskog načelnika do ožujka 1939., a zatim je vršilac dužnosti opet postao potpredsjednik Općine Ivan Zlatko Vrdoljak, također član JRZ-a.

Promjene u unutarnjem uređenju države koje su nastupile sporazumom Cvetković – Maček i uspostavom Banovine Hrvatske utjecale su i na sastav organa lokalne vlasti. Na kraju sjednice održane 29. kolovoza 1939. splitsko Općinsko vijeće predalo je kolektivnu ostavku.⁹³ U tome su tek koji dan preduhitrili neminovno, jer je 31. kolovoza 1939. ban Ivan Šubašić uputio odluku o raspuštanju svih “od prošlih režima” imenovanih općinskih vijeća.⁹⁴ Prema uputi bana, dužnost gradonačelnika trebalo je predati najstarijem pravniku gradske općine, a to je u Općini Split bio Bogumil Doležal, te je 4. rujna 1939. v. d. splitskog gradonačelnika Ivan Zlatko Vrdoljak njemu predao dužnosti općinskog upravitelja. Bilo je predviđeno da povjerenik Doležal vodi sve općinske poslove “do izbora nove općinske uprave”.⁹⁵

Izbori se nisu mogli ubrzo provesti, pa je za vladina povjerenika na čelu splitske općine, odlukom bana Ivana Šubašića od 19. rujna 1939., imenovan dr. Stjepan Spalatin, umirovljeni potpredsjednik Apelacijskog suda.⁹⁶ Dužnost vladina povjerenika za Split obnašao je do 4. svibnja 1940., kada je odlukom bana Šubašića razriješen te dužnosti jer je imenovana nova općinska uprava. Za načelnika Splita imenovan je odvjetnik dr. Josip Brkić⁹⁷, za prvog donaćelnika industrijalac Marin Ferić, a za drugog donaćelnika težak Marin Šegvić pok. Arnira. Uz njih je imenovano i 37 vijećnika.⁹⁸ Prva sjednica novog Općinskog vijeća održana je 12. svibnja 1940. godine.⁹⁹ U njemu je bilo vrlo malo članova prijašnjih vijeća izabranih 1926. i 1928., vjerojatno zbog duljeg proteka vremena. Uz donaćelnika Ferića, koji je bio vijećnik 1926. i 1928. izabran na listi SDS-a, u Vijeću je bio i jedan vijećnik izabran 1926. na listi HPS-a te jedan vijećnik izabran 1926. i 1928. na listi HFSS-a¹⁰⁰, a obojica su se poslije pridružila HSS-u.

⁹² *Jadranski dnevnik*, god. V., br. 247, 21. X. 1938., 6.

⁹³ *ND*, god. XXII., br. 203, 30. VIII. 1939., 5.

⁹⁴ *ND*, god. XXII., br. 204, 31. VIII. 1939., 3.

⁹⁵ *ND*, god. XXII., br. 209, 5. IX. 1939., 5.

⁹⁶ *ND*, god. XXII., br. 227, 23. IX. 1939., 6.

⁹⁷ Zadnji splitski načelnik međuratnog razdoblja, Josip Brkić, rodio se 1885. u Škabrnji. Završio je hrvatsku gimnaziju u Zadru, a pravo je studirao u Beču, gdje je i doktorirao. Od 1919. bio je odvjetnik u Splitu. Politički je bio aktivan od 1921. kao suradnik Ante Trumbića. Godine 1924. organizirao je u Splitu *Hrvatski sokol*, čiji je bio prvi starješina. Iste je godine bio među pokretačima dnevnog lista *Hrvatska riječ*, koji je uređivao Kerubin Šegvić. Kao član HFSS-a bio je 1927. izabran u Skupštinu Splitske oblasti. Nakon pridruživanja federalista HSS-u, postaje član HSS-a. Preminuo je 1959. godine. *ND*, god. XXIII., br. 104, 4. V. 1940., 1.; Z. MUŽINIĆ, *n. dj.*, 634, bilj. 25.

⁹⁸ *ND*, god. XXIII., br. 104, 4. V. 1940., 1.

⁹⁹ *ND*, god. XXIII., br. 111, 13. V. 1940., 1.

¹⁰⁰ Među vijećnicima imenovanim 1940. bio je prof. Ivo Juras, 1926. izabran na listi HPS-a, i obrtnik Kajo Jelaska, 1926. i 1928. izabran na listi HFSS-a.

Dva tjedna poslije održani su općinski izbori u Banovini Hrvatskoj, ali samo u seoskim općinama, a u gradskima su odgođeni, kao i u cijeloj državi. Službeno je razlog odgađanja izbora u gradskim općinama bilo najavljeno donošenje izmjena Zakona o gradskim općinama. No smatra se da je pravi razlog odgađanja bila složenija politička situacija u gradovima, odnosno strah vodstva HSS-a, a i vlade u cjelini, da u gradskim općinama ne bi dobili podršku. Iako je HSS na parlamentarnim izborima 1938. u hrvatskim krajevima dobio plebiscitarnu podršku, široki pokret koji mu je to omogućio nije bio monolitna, a razlike bi na lokalnim izborima jače došle do izražaja. Uz to, ni uspostavom Banovine Hrvatske nisu svi bili zadovoljni te je i među HSS-ovim članovima jačao utjecaj frankovaca. Provedeni općinski izbori doista su pokazali da su prethodni parlamentarni izbori davali HSS-u mandat za rješavanje hrvatskog pitanja, ali da nisu nestala otprije prisutna drugačija politička gledišta te da su na lokalnim izborima važan čimbenik bila i socijalna pitanja. U mnogim općinama istaknute su liste pod različitim nazivima iza kojih su stajali komunisti ili komunisti udruženi s disidentima HSS-a. Zanimljivo je da je takvih općina bilo mnogo više na području Ispostave banske vlasti u Splitu, koja je uglavnom obuhvaćala prostor bivše Primorske banovine, nego na području prijašnje Savske banovine. Za vodstvo HSS-a, koje je do tada imalo čvršće uporište u seoskim nego u gradskim općinama, koje su imale složeniju političku scenu, općinski izbori 1940. bili su proba s čijim rezultatima nisu mogli biti sasvim zadovoljni te nije ni čudno da se nakon toga nije radilo na održavanju izbora u gradskim općinama, gdje se moglo očekivati još jaču konkurenciju ljevičarskih lista, a vjerojatno i pojavu lista iza kojih bi stajali frankovci.¹⁰¹

Iako je bez izbornih rezultata nemoguće realno procjenjivati odnose među pojedinim političkim snagama, ono što je poznato o tadašnjoj političkoj situaciji u Splitu upućuje na to da pretpostavljeni razlozi za odgađanje izbora u svim gradskim općinama stoje i u slučaju Splita. Jak utjecaj komunista bilježili su svi izbori u dvadesetim godinama, a on nije nestao ni u tridesetima, iako je bio manje vidljiv zbog pritiska vlasti, ali i zbog unutarstranačkih sukoba.¹⁰² Općinski izbori 1940. u susjednim općinama¹⁰³ pokazuju da je u široj okolici Splita utjecaj komunista i ojačao u odnosu na dvadesete godine, kada su značajne izborne rezultate uglavnom bilježili u samom gradu, ali ne i u okolici.

Unutar splitskog HSS-a postojalo je u to vrijeme razilaženje između glavne stranačke linije koju je predvodio Paško Kaliterna i grupe na čijem je čelu bio Josip Berković, koja se smatra frankovačkom skupinom jer je Berković poslije

¹⁰¹ O rezultatima općinskih izbora 1940. i razlozima odgađanja izbora u gradskim općinama opširnije u: Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, Zagreb, 1974., II., 254.-257.

¹⁰² O komunističkom pokretu u Dalmaciji i smjenama pokrajinskih komiteta u: Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, Zagreb, 1959., 55.-95.

¹⁰³ LJ. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, II., 256.-257.; D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 87.

bio istaknuti dužnosnik NDH.¹⁰⁴ I Berković i Kaliterna bili su među prvim članovima HSS-a u Splitu. Kaliterna je od 1927. bio na čelu stranačkog ogranaka. Berković je bio nositelj liste na općinskim izborima u Splitu 1928., kada je izabran za načelnika, dok je Kaliterna bio izabran za jednog od prisjednika. Nakon diktature obojica stječu veći utjecaj na širem prostoru te su na parlamentarnim izborima 1935. i 1938. bili kandidati HSS-a u različitim kotarevima.¹⁰⁵ Njihovo suparništvo i sukobi postaju izraženiji nakon uspostave Banovine Hrvatske. Tada je na području bivše Primorske banovine formirana Ispostava banske vlasti. Prvi veći sukob izbio je oko imenovanja Humberta Lugera za v. d. povjerenika Ispostave, čemu se usprotivila Berkovićeva grupa. Luger je nakon kraćeg vremena smijenjen. Nakon što je na mjesto povjerenika sredinom rujna 1939. imenovan Mate Bulić, on je kao povjerenik izvještavao bana da je osobno morao taktički posredovati među sukobljenim prvacima HSS-a da bi se zaveo red u radu stranke i smirile “razmirice koje su više lične prirode”, iako se kao državni činovnik nije trebao miješati u stranačke poslove.¹⁰⁶

Suparništvo između Kaliterne i Berkovića nešto je starijeg datuma. Na to upućuju bilješke Ante Trumbića o razgovorima s Berkovićem iz 1936. godine. Tada je Berković više puta ponovio kako Maček nema povjerenja u njega, nego u Kaliternu kao glavnu osobu HSS-a u Dalmaciji. Sam Berković izrugivao se Kaliterni, a po komentarima se može shvatiti da su nesimpatije bile obostrane i da su njihovi odnosi tada bili zategnuti već dulje vrijeme. Berković u to doba još nije bio povezan s ustašama, nego se zanosio mišlju da će se Vlatko Radić vratiti iz Pariza u Hrvatsku, maknuti Mačeka i preuzeti vodstvo HSS-a, u čemu će ga on podržati i tako postati vođa HSS-a u Dalmaciji umjesto Kaliterne.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Tonko BARČOT, “Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939.-1941.”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48 (2006.), 682., bilj. 46; Z. MUŽINIĆ, *n. dj.*, 628.

¹⁰⁵ Berković je 1935. izabran u kotaru Metković, gdje je lista HSS-a dobila 77,07% glasova, a Kaliterna, koji je kandidiran u kotaru Split, nije izabran zahvaljujući čudima tadašnje izborne aritmetike, iako je u tom kotaru lista HSS-a dobila 74,22% glasova (*Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. god.*, Beograd, 1938., 77.-80.). Na izborima 1938. Berković je izabran kao zastupnik kotara Hvar, odakle je bio rodom, sa 87,38% glasova. Kaliterna opet nije dobio mandat, iako je lista HSS-a u kotaru Split dobila 92,53% glasova, jer je izborna komisija mandat dodijelila JRZ-u (Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb, 1939., 43.-44., 62.).

¹⁰⁶ T. BARČOT, *n. dj.*, 682.

¹⁰⁷ Takve Berkovićeve izjave Trumbić bilježi na dva mjesta unutar istog spisa, jer se očito radi o dugotrajnim razgovorima. Najprije bilježi i usput komentira Berkovićevu priču: “... da će Vladko Radić kad se vrati iz Pariza, preuzeti ‘vodstvo’ hrvatskoga seljačkoga naroda: Maček je samo provizorni predsjednik, dočim je pravi nasljednik Stjepana Radića njegov prvorodjeni sin Vladko – Izgleda kao po ‘LEX SALICA’ nasljedstvo na prijestolje! U toj eventualnoj borbi sigurno je, da će Berković biti na strani Radića, već radi toga što Maček ima više povjerenja u P. Kaliternu, nego u njega. O Paški kaže da je smještan, da sve zborove otvara ovako: hrv. selj. narode! Kako izaslanik našeg velikog vodje iz malog Kupinca ... pa se na ovu duhovitost sam samodopadno smije a i publika, koja je već to čula, se smije, ali ironično, smije se Paški, koga ironično

Iako je to možda samo jedna strana priče, upozorava na postojanje dugotrajnog suparništva između čelnih osoba splitskog i dalmatinskog HSS-a. Može se zaključiti da je sukob Berkovića i Kaliterne najprije bio osobne prirode, a tek su se poslije osobnom suparništvu pridružile i neke idejne razlike, u vrijeme kad se Berković počeo približavati frankovcima. U svakom slučaju, u vrijeme Banovine Hrvatske njihov je sukob bio očigledan, a u slučaju održavanja izbora u Splitu mogao je rezultirati i većim problemima za lokalni HSS. Zanimljivo je da u splitskom Općinskom vijeću koje je 1940. imenovao ban Šubašić nije bilo ni Berkovića ni Kaliterne, ali nije bilo ni osoba koje se inače spominju u Berkovićevu krugu. Moguće je da je stranka tako htjela izbjeći vjerojatni javni sukob dvojice suparnika u Vijeću.¹⁰⁸

Načelnik Brkić i Vijeće koje je imenovao ban Šubašić bili su na čelu Splita do sloma Kraljevine Jugoslavije. Na dan proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. Splitom su se u otvorenom automobilu s hrvatskom zastavom provezli Josip Berković, Ante Luetić, Markotić i šef policije Lipnjak, a zatim su zaposjeli zgradu Banovine, Općine i drugih ustanova. Ante Luetić je kao ustaški povjerenik 11. travnja u Splitu izdao proglas o slobodi i državnoj samostalnosti.¹⁰⁹ No općinska je vlast funkcionirala još tri dana. Načelnik Josip Brkić bio je spreman podržati novu vlast, ali je ipak smijenjen, a za novog načelnika postavljen je dr. Bruno Nardelli, kojemu je jedino preostalo zajedno s Berkovićem i Luetićem dočekati talijansku vojsku.¹¹⁰

B. naziva 'Furehrom'! Kaže da je rekao Mačku, da on je pripravan povući se iz politike, te prekrštenih ruku gledati što se događa, nego li nositi odgovornost za tuđe (Paškine) pogreške. Ovo znači da prema teren za uzmak ako dodje vrijeme za skretanje na stranu Radića. Tada bi on, drži, [bio, op. a.] neosporeni vodja radićeve Dalmacije i misli da mu je pobjeda u tom slučaju osigurana nad nespretnim i surovim Paškom." U nastavku Trumbićevih zapisa o razgovoru s Berkovićem nižu se druge teme, ali se pri kraju ponovo vraćaju istoj temi: "Jasno je da će on, ako se vrati Vl. Radić i bude htio osnivati svoju stranku, kao nasljednik svog oca, sigurno preći na stranu Radića, a u Dalmaciji on lično, obzirom na karikaturu Paške Kal. kao vodje, mogao imati znatna uspjeha, posebice na otocima, u makarskom primorju i u neretvanskom kotaru, a vjerojatno i u sjevernoj, od šibenskog kotara pa naprijed.", AHAZU, AT, 2, "Zagreb 4. VII. 1936. Dr. Josip Berković sa gospodjom na povratku iz Beča..."

¹⁰⁸ Hrvatska seljačka stranka je i prije razvila praksu razdvajanja vlastitih ljudi među kojima bi se razvilo suparništvo, poput slučaja Hefer – Pelzer u Osijeku. Vidi Suzana LEČEK, "Narodni poslanik Hrvatske seljačke stranke i njegov kotar – primjer osječkog odvjetnika Stjepana Hefera", *Scrinia slavonica* 8, 2008., 192.-195., 220.-233.

¹⁰⁹ T. BARČOT, *n. dj.*, 678.

¹¹⁰ Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, Zagreb, 2012., 26., 35.; Ljubo BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943.*, Zagreb, 1985., 331.-332.; D. GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, 118.-122.

Zaključak

Utjecaj središnjih vlasti na sastav lokalnih vlasti u Splitu bio je iznimno jak tijekom cijelog međuratnog razdoblja, ali se očitovao na različite načine i nije uvijek imao istu snagu. Zatečeno stanje u vrijeme prvoprosinačkog ujedinjenja u splitskoj općini bilo je Općinsko vijeće čija je glavnina članova izabrana 1913., odnosno 1911. godine. To je Vijeće ponovno uspostavljeno nakon slova austrijske vlasti, s kojom je otišao i od nje imenovani povjerenik. Međutim to je Vijeće i prošireno kooptacijama, vjerojatno po uzoru na Narodno vijeće SHS, a izabralo je i novog načelnika i upravu, čiji izbor nije imao veze s rezultatima izbora 1913. godine. Zatečeno stanje na čelu splitske općine nove vlasti nisu mijenjale, ali su to provizorno rješenje koje je smatrano privremenim održavale na životu osam godina, odgađajući lokalne izbore premda se broj vijećnika stalno smanjivao.

Tijekom međuratnog razdoblja općinski su izbori u Splitu održani samo dva puta, 1926. i 1928. godine. Općinsko vijeće izabrano 1926. bilo je krnje zbog poništenja mandata desetorice vijećnika. Umjesto raspisivanja izbora, vlasti su smanjile broj vijećnika, a na odlučivanje o općinskoj upravi pokušale su utjecati i pogrešnim dodjeljivanjem jednog mandata. To je Vijeće raspušteno nakon dvije godine. Vijeće izabrano 1928. i općinska uprava koju je ono izabralo bili su jedina općinska vlast utemeljena na rezultatima izbora, ali su raspušteni nakon dva mjeseca.

Proglašenjem šestosiječanjske diktature započela je praksa imenovanja općinskih vijeća i uprava. Na njoj se ustrajalo i nakon donošenja Zakona o gradskim općinama 1934. godine. Iako su izborna pravila koja je taj zakon propisivao trebala osigurati jači utjecaj središnjih vlasti na sastav gradskih vijeća, te se mjere nisu činile dovoljnima, pa izbori na temelju tog zakona nisu nikada provedeni, a središnje su vlasti nastavile s praksom imenovanja načelnika i vijećnika. Ni uspostava Banovine Hrvatske nije donijela pomak u gradovima, te su i njezine vlasti imenovala načelnike i vijećnike.

S obzirom na činjenicu da su se u ostalim općinama nakon 1933. održavali izbori, postavlja se pitanje zašto to nije napravljeno i u gradskim općinama. Gradske su općine u demografskom i gospodarskom smislu bile snažnije od ostalih. Samim time imale su i veliku važnost u unutrašnjopolitičkim odnosima te vjerojatno u tome treba tražiti i odgovor na ovo pitanje.

SUMMARY

THE INFLUENCE OF THE STATE AUTHORITIES ON THE FORMATION AND ACTIVITY OF LOCAL AUTHORITIES IN SPLIT, 1918-1941

The influence of the central authorities on the local administrative apparatus in Split was especially strong during the entire interwar period, but it was expressed in a variety of ways and it did not always have the same force of impact. Prior to the December 1 unification in 1918, most of the members of the Split Municipal Council had been elected in 1911 or 1913. This council was re-established following the collapse of the Austrian regime, which took with it its appointed trustee. Nevertheless, this Council was expanded by co-optations, most likely following the example of the National Council of Serbs, Croats, and Slovenes, and it also selected a new mayor and executive whose appointment had no relationship to the results of the 1913 elections. Thus, the status quo established to head up the Split Municipal Council was not altered by the new government, and though this was to be a provisional solution, local elections were put off and it remained in effect for eight years, though the number of councillors was continually reduced.

During the interwar period municipal elections were held only twice in Split, in 1926 and 1928. The municipal elections of 1926 were truncated due to the disqualification of the mandates of ten councillors. Instead of cancelling the elections the authorities reduced the number of councillors, and to skew the local administration they even attempted to unlawfully influence the allotment of one of the mandates. This council was dissolved after two years. The council elected in 1928 and the municipal administration which it selected was the only municipal administration established upon the results of elections, but it was disbanded after only two months.

With the proclamation of the 6th of January dictatorship, the practice of nominating the municipal council and administration was established. This process continued even after new legislation concerning municipal government was passed in 1934. Even though the electoral rules prescribed by the new law should have ensured more influence for the central authorities over municipal councils, these measures did not seem sufficient, thus elections on the basis of this law were never held, and central authorities continued the practice of appointing mayors and councillors. Nor did the establishment of the Croatian Banovina bring an improvement, as its authorities continued to appoint mayors and councillors.

Key words: Split, municipality, autonomous administration, elections, 1918-1941